

A MUNKÁSKÉRDÉS.

PULSZKY ÁGOST.

BUDAPEST,
KIADJA AZ EGGENBEBGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1890.

A munkáskérdés.

A munkáskérdés Magyarországon nem honi iparcikk, hanem behozott termény. A mennyi van belőle, nem saját talajunkból nőtt, hanem külföldről vándorolt be hozzánk. De ezen nincs mit örülnünk, és nincs is okunk azt hinni, hogy ezért kevésbé komoly, vagy könnyebben volna megoldható mint másutt. Ugyanabban a mértékben, a melyben meggyökeresedik a nagy ipar, párhuzamosan szükségképen jelentékenyebbé válik az anyagi munka sorsosainak érdeke is. Ma gyárakban — nőket és gyermekeket is ideértve — összesen nem egészen 90,000 munkás dolgozik, a népességnek mindössze alig $\frac{2}{3}\%$ -a, ehhez hozzászámíthatunk 40,000-nél valamivel több bányamunkást, a kikkel együtt a népesség nem egészen egy százalékára emelkedik azok létszáma, a kik oly helyzetben vannak, hogy sorsukat a külföld munkásaiéval összehasonlíthatják, a kikre az ezek körében keletkezett mozgalmak és izgatások közvetlenül kiterjeszkedhetnek, és a kik harcos seregét képezhetnék a socialis-

ticus támadásoknak. De ez nem erőnek, hanem gyengeségnek a jele, a fejlettség hiányáé, a mely mellett a betegség kitörésének kora még be nem állott, de a miből magából nem meríthetünk vigaszt. A socialismus kétségkívül betegség; jele annak, hogy a kik a nagyipart fejlesztették, nem gondoltak gyári munkásaik emberi és művelődési igényeivel, s hogy az alsó osztályok, midőn önmaguk iparkodtak javítóeszközökről gondoskodni, sem bajaik egész természetét fel nem ismerték, mert a tünetekben látták a kórt magát, sem kellő gyógyszereket választani nem tudtak, mert olyanokhoz folyamodtak, a melyek a helyett, hogy használnának, okvetlen pusztító hatást gyakorolnának, s a polgárosodást annál is alacsonyabb fokra süllyesztenék le, a melyről nagy fáradsággal és kínnal felemelkedett. De valamint a műveltség azon színvonalá, a melyre Nyugat-Európa fellendült, nagyobb jótétemény az illető nemzetekre, mint a minő bajt képeznek a socialisticus áramlatok, úgy a nagyipar, a mely mind a kettőnek eszközlője volt, reánk nézve is nagyobb szükség, mint a minő kárral járnak azok a veszélyek, melyeket nálunk is a társadalomban okvetlenül elő fog idézni, *S éppen azért bátran állíthatjuk, hogy a munkáskérdés megoldásának előzménye nálunk magának a munkáskérdés feltételeinek megteremtésében áll: a capitalisticus gyártásnak meghonosításában.*

Ez egyáltalán nem is vitás. A gyáripar szükségét Magyarországon ma belátja mindenki. Átalános

a meggyőződés, hogy csupán földművelési termelés mellett, méltó helyünket az európai nemzetek sorában meg nem őrizhetjük, hogy önállóságunkat sem pénzügyileg, sem értelmileg, egyoldalú gazdasági tevékenység mellett fenn nem tarthatjuk; sőt az Amerikába és Romániába való kivándorlás világos jele annak, hogy maga földművelő népünk is új foglalkozási tért igényel. Míg nagyiparunk nincsen, addig úgy vagyunk, mint a beteg, a ki az erőt nyújtó eledelt meg nem emésztheti; a nép szaporulatát, a mely feltétele, anyaga nemzetünk növekvésének, hivatásának megfelelő termet elérésének, nem vagyunk képesek az ország vérkeringésébe felvenni, magyarrá áthasonítani, sajátunkul megóvni. Az az idő rég elmúlt, a mikor azon tévhitet táplálták, hogy az alsó néposztályok igénytelensége a nemzetek erejének forrása. Maga a polgárosodás, a szükségletek kielégítésének növekvő hatalma, nem képzelhető a kívánalmaknak minőségben és mennyiségben szaporodása, általánosodása nélkül. Nagyjában és átlag az értelmi és erkölcsi erő soha el nem választható az anyagi jólléttól. Ha büszkék lehetünk — s méltán — a magyar gazdára, a kinek, megfelelő néposztályban, Európában párja nincsen, úgy ez épen azon tulajdonságainak elismerése, a melyeknél fogva életszükségei is nagyobbak, mint a német, a francia, vagy az orosz földműveséi. De ha a felföldre, vagy az erdélyi részekre tekintünk, ha számba vesszük a ki- és visszavándorlottak tapasztalatait, a külföldi pél-

dák áthallatszó hangjait, a könnyű közlekedési eszközök folytán szerzett tanulságokat, a nemzetiségi izgatásokat és a bárminő tökéletlen, de mégis terjedő nyomokat hagyó iskolázás befolyását, a tankötelezettség és a hadseregben való szolgálat hatásait, lehetetlen elzárkóznunk azon meggyőződés elől, hogy már magában a földműves-osztály körülményeiben is elég mozzanat rejlik arra, hogy ha talán nem is social-democraticus, de socialisticus és agrarius vágyak keletkezzenek benne, s hogy a magasabb színvonalú és biztosítottabb anyagi lét után való oly törekvések fejlődjenek, a melyek merő földművelés és háziipar mellett sokkal kevésbé elégíthetők ki, mint a munkások követelményei, s a melyek a socialismusénál is súlyosabb ama kórok melegágyát képezik, a minőket Oroszország parasztjai közt, a lombard lapályokon és Írlandban az utolsó félszázad óta oly rohamosan láttunk terjedni. A bajok tehát így sem maradnak el; az igények emelkedése kimaradhatatlan: a nagyipar, igaz, gyorsítja a folyamatot, de legalább egyszersmind erőfelesleget is nyújt, eszközt és alkalmat az orvoslás módjainak megkísérlésére.

Kétségtelen, hogy a nagy tőke melletti termelés folyamán a munkások tudata egyrészt az állapotok ki nem elégítő voltáról, másrészt összetartozandóságokról és az erőről, a melyet együttes működéssel kifejthetnek, sokkal rohamosabban ébred, mint ahogy az az elégedetlenség szokott terjedni, a mely a földműves osztály conservativismusán, a hagyományokhoz

való ragaszkodásán, önmegadásán lassan rágódik tova. Ugyanez a paraszt, a kinek ősei nemzedékeken keresztül évenként csak egyszer-kétszer éltek húseledellel, a ki, ha cselédnek szegődött, nem ütközött meg rajta, mert nem is képzelt lehetőnek mást, mint hogy több családdal egy szobában lakják együtt, — ha gyármunkásnak áll be, pár év múlva tűrhetlenné fogja találni a régen megszokotthoz képest kétszeres bért, kényelmet, táplálékot. De ugyanez a változás körülményeiben, ugyanez a felébredés az ősi elalétságból, ugyanez az értelmi fellendülés, a mely elégedetlenné teszi, a mely esetleg a társadalommal szemben nagyobb követelésekre készíti, egyszersmind az állam közösségébe tartozás mozzanataira is irányítja figyelmét: polgárrá, habár talán kedvetlen polgárrá teszi azt, a ki addig a hazának csupán lakosa volt. Az ősi környezetben a nemzetiségi nagy rétegeket magyarokká átalakítani semmi iskolai törvénynek, semmi közigazgatási mesterfogásnak sikerülni nem fog; a központosított telepek, a városi élet, a gyár-ipar az egyedüli eszközök, a melyek által gyorsulhat a nemzeti egybeolvadás munkája.

Egyébiránt a gyár-ipar okvetlen szükségét hazánkra nézve egészen fölösleges bővebben magyarázni. Áthatotta ez igazság a köztudatot teljesen s csak arra kell ennek kapcsán utalni, hogy, ha a célzt akarjuk, feltételeitől sem szabad visszariadni s nem szabad a nagy tőke útjába akadályokat gördíteni, a melyek folytán áramlata inkább másfelé irányulna, mint

a nagyipar tereire. Hozzátehetjük, hogy gyáripár mellett a kényelemnek és kielégítésnek — ha nem iá viszonylag, az igények felgerjedt érzetéhez képest, de magában véve, feltétlenül — nagyobb foka fog a munkásoknak jutni, mint a minót ma tényleg élveznek. S éppen ezen, tényleg magasabb mérvű kielégítés, szemben a még fokozottabb vágyakkal, az, a mi a munkáskérdést életre kelti. Előrelátható tehát, hogy el nem kerülhetjük; ugyanazért kötelesség előre gondoskodni megoldásáról; de csakis oly eszközökkel, a melyek a capitalisticus termelés minél erőteljesebb kifejlődésével megférnek. Ez a helyzet az, a mely hazánkban sajátos, a nyugat-európaítól különböző; ennek kellő méltatása nélkül válságossá alakulhat minden rendszabály, a mely önmagában és másutt esetleg üdvösnek volna tekinthető, de nemzeti politikánk céljaival össze nem egyeztethető.

II.

Arra, hogy a munkáskérdést meg lehessen oldani, mindenekelőtt a tőkének kell nagy mértékben szaporodni. A tőke nagy tömege nélkül munkáskérdések nem keletkezhetnek, de nem azért, mintha a bajok, a melyekből fakadnak, nem léteznének, hanem, mivel a nép átlagos színvonala alatta marad azon mértéknek, a melyen a kérdések jelentőségét maga megérzi, felfogja, és ennek folytán kedve támad azokat felvetni. Minél kevesebb a tőke, annál olcsóbb a munka, s egyetemes tapasztalat szerint épen aránytalanul olcsó és értéktelen a nyers munka maga. A kézi és műipar termelése nagy értéket képvisel a nemzeti vagyonban, hanem folyamata a nagy tőke gyűjtésére nem alkalmas. A kisiparos nem használhatja fel a pillanatnyi conjunctúrákat; ritkán s csak megszorított mértékben dolgozhatik nagy kivitelre, világpiacra. Ezenkívül szabad szervezetű társadalomban, a mely egyes osztályt védelemben lefelé nem részesít, természetesen gyorsan fokozódik a verseny a kisipar minden haszonhajtó ágánál s minden kedvező foglalkozási körben a termelés bővülésével párhuzamo-

san szaporodnak a fogyasztó existenciák. Ennek folytán viszonylag vagyonos alsófokú középosztály keletkezését idézi elő a kisipar, s így előnyös az államra, amelynek részére az értelmiség és ügyesség tömegét biztosítja, s a melyben a túrhető körülmények közt élő családok számát növeli; de sem a tömeges szükségleteket kielégíteni nem képes, sem a világverseny válságaival s az ízlés és divat hirtelen átalakulásaival szemben meg nem állhat, mert nem vezet oly tetemes összegek megtakarítására, a melyek mellett egy-egy időre veszteséggel is dolgozhatna. Védelemre szorul nemcsak keletkezése alkalmával, hanem fennállása alatt is folyton, különösen lefelé, a betóduló alsóbbrendű munkások ellenében; tartalékkal önmagában nem bír s természetével ellenkező a hirtelen, vagy bizonyos határokon túl való terjeszkedés; növekedése szükségképen csak lassú és fokozatos lehet. Ennek következtében, a meddig Európában a természeti erők fölött nyert uralom s a gépészet haladása a nagy gyáripárt még meg nem alapították volt s lényegileg a kézi ipar szükségei szerint alakult a társadalom iparos részének szervezete, e szervezet következtében a korlátozás, a megszorítás azon rendszeréhez illeszkedett, a mely a czéhszabályzatokban és a mesterek kiváltságait biztosító törvényhozási intézkedésekben lelte kifejezését. Az iparososztályon kívül álló munkásokkal szemben hathatós gátak voltak megállapítva, nehogy könnyű szerrel elárasztassák áruikkal a piacot. A szükséges segédmunka

viszont törvényes bérmaximumokkal volt biztosítva, annyival inkább, mert az uralkodó földművelő osztály saját érdekében is hasonló intézkedéseket eszközölt. Az iparos így saját céljaira kizsákmányolhatta az alsóbb helyzetű tömegeket, kivált a segédmunkásokat, annál is inkább, mivel egyrészt szükségképpen kapcsolatban van s gyakran ugyanazon kezekben összpontosul a kézi ipar s cikkeinek előállítására, s így egyszersmind bizonyos uzsora gyakorlása volt lehető a kisebbségi közönnyel szemben, másrészt a mesterekből álló céhek és testületek hatósággal is fel voltak ruházva a tanoncok és segédek felett. Minden korlátozása a munkástömegnek, a melyet utóbb a gyáripar a munkásokkal szemben felhasznált, azon törvényhozási intézkedésekben gyökerezik, a melyeket a kisipar valamikor a maga érdekében érvényesített; csakhogy akkor az alsórendű munkások annyival is rosszabb sorsban részesültek, mivel az egyes műhelyekben szétszórva, úgyszólván parányokra oszolva, bajaik közönnyét alig ismerhették fel s még kevésbé gondolhattak azok orvoslására.

De a kézi- és iparos osztály nagyobb országban sehol sem lehetett uralkodó; mindenütt a földbirtokos középosztály és aristocrazia képezte a felsőbb réteget, ez pedig ugyanazon megkötöttséget, a melyet a középipar munkásai ellenében alkalmazott, saját érdekében az összes alsóbb osztályokkal szemben érvényesítette. A munkabérszabások kora egyszersmind

az árszabásoké s a nemesi kiváltságoké is volt; már pedig oly társadalomban, a melynek minden osztálya csupán az alsóbbak irányában részesül védelemben, csak a legfelsőbb az, a mely a korlátolások terhét nem éri. Innen azon jelenség, hogy az iparos-, illetőleg alsó polgári osztály is tűrhetetleneknek találta a fejlődés akadályait és hogy mohón csatlakozott azon mozgalmakhoz, a melyek a jogi, forgalmi és munkaszabadságot hódították meg a nemzetek nagy tömegei részére.

A gyáripár természete és hatása ezzel egészen ellenkező. Mindenekelőtt, gépekkel helyettesítve az emberi nyers erőt, csökkenteni látszott a foglalkozó munkások számát. Majd, előbb képzelhetetleneknek látszott arányokban fokozva és olcsóbbítva a termelést, hirtelen népességi szaporulatnak nyitott tért, a mit szükségképen a bérek viszonylagos csökkenése kísért. A hol fenmaradt egy-egy korlátozás a munkásokkal szemben, természetszerűen, a mennnyire lehetett, felhasználta, de kíméletlenül lerombolta azon biztosítékokat, a melyeket a mesterek saját maguk számára szereztek. A nagy tőke azon lehetőségek folytán, a melyeket mozgékonyága, országról-országra s foglalkozási ágról foglalkozási ágra való könnyű átcserélése nyújt, önmagával szemben kizárta az elszigetelten dolgozó egyes iparosok versenyét, számos téren leszorította őket munkásvezetők, majd egyszerű munkások állásába. Növekvési képessége szinte korlátlanak bizonyult. A kivétel feltéte-

leihez való alkalmazkodás tehetsége által minden legkisebb résen be tudott hatolni, még oly országokba is, a melyek eleinte befolyásától idegenkedtek s védvámokban kerestek rendjük biztosításaiba fegyvert. A gazdasági szabadságot eként hosszú ideig egészen a saját előnyére aknázhatta ki a gyáripár annál is inkább, mivel a nagy tőkék szövetkezése és szervezkedése sokkal könnyebb volt, mint az általuk kiszákmányolt osztályoké. A termelt cikkek árának rendkívüli leszállítása folytán hozzáférhetővé lettek azok a tömegek részére. A régiekkel egy összegű, vagy még valamivel csekélyebb bérekért is a kényelemnek hasonlíthatatlanul nagyobb fokát élvezhették így a munkások, de szükségleteik annál gyorsabban emelkedtek, s a foglalkozás bizonytalansága, a mely a gyáripár árnyoldala, súlyos gondal terhelte azokat, akik addigél ugyan tényleg rosszabb sorshoz, hanem élélhetésük tekintetében kevésbé kétséges létfeltételekhez voltak szokva. A gyáripár részben egyszersmind drágította a földművelést, a melyben a gépek legkésőbb alkalmaztattak. A munkástömegeket a mezőről telepeikhez szólította: s urának új keletű, hirtelen szerzésű vagyonával veszélyeztette a hagyományos aristocratiák politikai és társadalmi fölényét. Lassanként azonban az együttműködésre és szervezkedésre szoktatta a munkásokat is, a kiket mintegy katonailag tagolt nagy tömegekben központosítva használt fel; ennek folytán természetes, hogy őket a nagy tőkével szemben az ez ál-

tál felkeltett igények kielégítésére és a feltételeiből származó egyesüléseikben védelem keresésére ösztönte: oly törekvésekre, a melyekben a kiváltságos helyzetüket fenyegetettnek érző nagybirtokosok törekvéseivel találkoztak. Sőt nemcsak a gyáripárnál használt, hanem a fennmaradt kisipar szolgálatában álló munkások is megtanulták a szövetkezés titkát; a nagy tőke ennek folytán a harcot többé nem egyedül maga ellen idézte fel, hanem fegyvereket nyújtott egyszersmind az általa úgy is nyomasztó helyzetbe jutott kisebb munkaadók ellen; továbbá nemzetközi természete által versenyét is, de az általa életre keltett szervezkedési hajlamot is átültette oly országokba szintén, a melyekben maga még nem honosodott meg s a melyek ennél fogva ki nem kerülhették a kíséretében járó csapásokat, bár áldásait csupán igen csekély részben és csak közvetve élvezték. Mindezekből ismét egyszerűen magyarázható azon jelenség, hogy mindenütt, a hol nagy tőke hosszabb idő óta a gyáripar felé fordult s ez tartósabb korszakokon át hatott a népre, megint igyekezetek merülnek fel a társadalmi oltalomnak biztosítására egyes osztályok részére; hogy a szabadság gyakran csak mint a tényleg erősebbek terjeszkedésének hatalma tükröződik vissza a képzeletben, s a gyengék védelme válik újra népszerű jelszó?

Ez oltalom kívánalma a capitalisticus termelés tényezőivel szemben, a merőben különböző két osztálynál, a mely arra természetes hajlandósággal bír,

a nép tömegeinél és aristocratiánál, különböző Rendszerekben jegeczesedik. A munkások szemében a socialismus a társadalomnak az eszményi szervezete, a mely mellett a munka a tehetségekhez képest háramlik a társadalom tagjaira, a javak a szükségletek arányában osztandók ki; illetőleg, a mely szerint — még mérsékeltebb alakjában is — minden történeti alapon nyugvó s hagyományból származó, vagy átöröklött előny megszűnik az egyének közt, s állami szabályozás dönt a vagyon megosztása tekintetében, mindig szemmel tartva azt, hogy legalább a szükségletekben hiányt senki ne szenvedhessen, s hogy mindenki egyaránt munkára kényszeríttessék; a végeredmény mindenha a színvonal kiegyenlítése s állandóan kimagasló existenciák leszorítása, illetőleg lehetetlenné tétele lévén. A gondolkozás illetően folyamatában ez eredmény biztosítása képezi mindig a végcél, jelentkezzenek bár az eszközök a tőke-kamat és a földjáradék egyenes megszüntetésében, vagy oly rendszabályokban, a melyekkel e célok fokozatosan és közvetve közelíthetők meg. Annyira megszokták a munkások a nagy tőke felhalmozódásának a látványát, hogy fel nem foghatják, hogy megakadna, mihelyt a termelés e tényezője maga felapróztatnék. S kivált, a hol a központosított állami s katonai igazgatás mindennapi folytonos tapasztalatukká vált, annyira kívül fekszik körükön az egyéni kezdeményezés jelentőségének méltánylása, hogy nem képesek el-

gondolni a teljes pangást, a mely annak csökkenéséből, illetőleg megszűnéséből származnék.

Viszont, a hol túlnyomólag az ősi földbirtok kiváltáságosai irányozzák a társadalmi politikát, annak kívánatos eredményeként oly állapot dereng képzeletükben, a mely az állandóság biztosítékaival lássa el a nagy tőke által fenyegetett túlsúlyukat, és a melyben egyrészt a munkás-tömegek jelenlegi szükségleteinek kielégítése biztosíthatnák, másrészt a termelés tényezőinek felhasználása állami egyedáruság alkalmazása válnék, s így közvetve a saját kezeikben összpontosulna. A mozgó tőke elleni küzdelem erre szükségképen az első lépés. S csakugyan már is tőkegazdag ország részére lehetséges oly állapot képét megalkotni, a melyben a munkások egy időre viszonylag kedvező helyzetnek örvidenének a középén álló osztályok rovására, s csakis a hatalom birtokosai emelkednének ki megközelíthetlen magasságban a különben merő síkságot képező társadalomban, minden közbenső fokozat eltörlésével. Sőt ily jellegű kísérletek valóban foganatosítottak is. Hiszen a szomszéd német birodalom gazdasági politikájának jelenségei nagyrészt csakis oly tervek feltevéséből magyarázhatók, a melyek indokaikat az imént érintett törekvésekben lelik.

Nálunk ilynemű eljárás lehetetlen volna, már csak azért is, mivel előzményei, a tetemes tőkegazdaság, a már létező nagy gyáripár és a fegyelemhez szoktatott munkástömegek nálunk hiányoznak; de

magában véve sem helyes egyáltalán ezen kaszárnya-socialismus, a mely ha egy ideig fentartható is, végeredményeiben okvetlenül tulajdonképeni socialisticus törekvésekre vezetne. Nem helyes pedig, ettől eltekintve, még azért sem, mivel, a mi a társadalmi szervezet egészséges működésének egyik legfontosabb körülménye, s a mi végre is a valóban hatóságos orvosszer a munkások legsúlyosabb bajai ellen hiányzik benne, a fokozatok és átmenetek lehetősége. Nem annyira az a lehetőség, hogy egyes rendkívüli tehetségű egyén, kedvező körülmények közt, a legalsó helyzetekből felemelkedhessek a legfelső állásokba, mert ez meg van minden, még a legszigorúbban kötött jellegű társadalomban is; még az ősiség uralma alatt is voltak Eszterházyak és Grassalkovichok, a kik szegénységből és igen szerény születés mellett, érdem és véletlen folytán a vagyon és befolyás legmagasabb polczaira jutottak. De nem annyira ez a fontos, mint inkább az, hogy szinte észrevehetetlen, egymásba átsikló fokozatokon keresztül nyitva álljon az út, a melyen a rendesnél csak valamivel nagyobb megerőltetés árán, az átlagosnál csak valamivel nagyobb ügyességgel, csupán némi takarékoság mellett, számosan, minden feltűnés nélkül, állandó, ha nem is rögtönös és tetemes javítását érik el saját állásuknak és családjuk sorsának, és így az emelkedés körülményei által is folyvást szoktatva és nevelve, lassanként a népesség egész rétegeit juttassák magasabb társa-

dalmi színvonalra s képesüljenek a szintén csak lassanként emelkedő igények kielégítését azon mérvben eszközölni, a melyben alkalmasakká váltak felsőbbrendű feladatok teljesítésére. Erre pedig nélkülözhetlen a verseny folytonos ösztönzése, a szabadságnak nagy mértéke. Mihelyt a legalsó osztály védelme, még feltétlen nélkülözéssel szemben is, oly korlátokat képez másrészt számára, a melyeken áttörni s felfelé haladni nem képes, végeredményében károsabb, mintha teljesen hiányoznék. Anglia s Észak-Amerika ez igazságot jól megszívték; nekünk is szem előtt kell azt tartani, ha értékes s állandó eredményekre akarunk jutni s ennél fogva a munkásosztály részére sem szabad az oltalom rendszerét nagyobb mértékben igénybe venni, mint aminőben az, kiválóbb tagjainak előhaladásának feltételeivel összefér.

III.

Európa szárazföldi államaiban kivétel nélkül, Angliában és Észak-Amerikában pedig legújabbán a munkáskérdés megoldása minden részben, úgy a bajok meghatározását, valamint orvoslásuk módjainak felismerését s alkalmazását illetőleg, tetemesen bonyolultabbá s nehezebbé vált azon körülmény folytán, hogy nem egyedül a gyakorlatilag tapasztalt visszasságok és veszedelmek lettek számba véve, nem pusztán az adott viszonyok közt múlhatatlan és okvetlenül szükséges reformintézkedések valósítása képezte azon javaslatok tartalmát, melyek a kórállapotok gyógyítását célozták; hanem hogy elméleteknek, merőben elvont tételeknek s azokból levezetett következtetéseknek aránytalan és illetéktelen szerepet tulajdonított a közönség; hogy úgy az államférfiak valamint a munkások, nagyrészt előzetes tanok és

S

követeltek. A tényleges helyzet tagadhatatlanul komor, s még sokkal komorabb volt egy nemzedék előtt; az eszközölt javítások kétségen kívül üdvössek, s még jelentékenyebbeknek fognak mutatkozni némi idő

elteltével; a munkásmozgalmak céljai azonban messze túlhaladják az átértett és felismert károk elhárítását; a fegyverek erejét pedig, amelyekkel a társadalom fennálló rendszerét fenyegető támadások ellen sikeresen harcolni reméltek, gyakran tetemesen túlbecsülték azok, akik e fegyvereket megkövacsolták s forgatták. Az álkövetkezetesség, a mely mindennekfelett az elmélet rendszerességét tekinti, s a végletekig levonja a logical okoskodás fonalán a tetszetősen szabatos eredményeket, megtéveszti a társadalmi állapotok szemléleténél a helyes ítéletet, megzavarja a távlat szabályainak kellő tekintetbevételét, meghamisítja az érzéket a dolgok természetes arányai és mértékei iránt. A bér törvényének kérlelhetlen vasszigora, amelyet Lassalle szüntelenül, úgy hirdetett, mint a capitalisticus termelés hajlíthatatlan igazságát, és a melynél az izgalom hangulatát felidéznie sikerült, egyszerűen ily elvont, még elméletileg is túlzott, tétel, amely több szívzorongást okozott, mint a mely bárminő józan méltánylattal eloszlatható. A nagy tőke kikerülhetetlen egyedűrség felé fejlődése, a melylyel Marx a létező lerombolására irányuló minden törekvést igazolni iparkodott, s a többérték azon elmélete, a mely szerint az szükségképen a tömegeknek proletariátussá sülyesztésére és teljes kiaknázására vezet, szintén csak a gondolkodás dialecticus folyamatából, s épen nem a tények megfigyeléséből származtatott képletek, a melyek, ha a valónak megfelelnek, a termelés fen-

álló szervezete már régen megemészti vala önmagát. Az a tan, hogy szabad verseny mellett a kis és közép-birtoknak okvetlenül el kell pusztulnia, a mely Rodbertus okoskodásait egyes osztályok szemében oly kedvelté tette, szintén csupán egyoldalú átalánosítás szülötte, a mely az átmenet egyes jelenségeit egyetemes érvényűeknek hirdeti; de másrésről hasonló jellegű tévedésbe estek a szabadkereskedés előharczосai is, midőn váltig bizonyígtatták, hogy annak életbe-léptetése állandósítja a világbékét, a munka korlátlan forgalmát idézi elő, az erőknök feltétlenül legjobb értékesítését biztosítja és a szükségletek emberileg lehető legteljesebb és legolcsóbb kielégítését kétségtelenné teszi; úgy szintén azok, kik a munkások részese-désétől a termelési eredményekben várták azt, hogy a nagy tőkének lassanként egyenjogú társaivá válnak, s hogy a termelés által előidézett értéktöbblet minden részről elismert igazságú felosztása következhetik be ez után, s egyedüli panacea gyanánt hirdették ez eszmét, a mely kétségen kívül bizonyos előfeltételek mellett hasznos, de minden bajt gyógyító csodaszerül semmi esetre sem szolgálhat.

De hiszen éppen magának a tudomány jelentőségének félreismeréséből és tanainak hamis alkalmazásából következnek e visszasságok. A tudományos elmélet értéke, biztonsága éppen abban rejlik, hogy elvont: mert az által, hogy a tényleges jelenségek ezernyi bonyodalmaából egyes szálatat kiragad, azokat eredetükig nyomozni, a jövőben követni képes; továbbá, hogy

a viszonyok tömkelegében bizonyos egyes mozzanatot állandó összefüggését és kölcsönhatását törvényként kideríti: a gyakorlati életben pedig a tanok mindig csak minősítve alkalmazhatók, azon módosulások beszámításával, a melyeket az elméleti feltételezések a tényleges körülmények által szenvednek. Még oly egyszerűnek látszó mechanikai tétel sem oldható meg gyakorlatilag teljes szigorral, mint a minő három mozgó test kölcsönös vonzereje folytán a mindegyik pályájában kifejezésre jutó eredmény megállapítása; annál kevésbé szabad a gazdasági életnek végelemekre egészen fel sem bontható s ki nem meríthető feladatait az elvont tanok szabott elvei szerint intézni, A gazdasági állapotok soha sem felelnek meg az okoskodásokban irányadóul felvett azon egyszerű jellegnek, melyeket a fejlődés valamely szakáról általános tudományos szemlélődés útján nyertünk; a valóságban a minden országban különböző alakulási korszakokhoz tartozó, részben tudatosan teremtett, részben ösztönszerűleg és hagyományoszerűleg alakított, a népesség különböző rétegei eltérő felfogásának megfelelő rendszerek egyes vonásai összevegyülnek, s így, ha azokkal elméletileg meg akarunk birkózni, e különböző korszakokhoz és rendszerekhez tartozó mozzanatokot előbb szét kell választani, mindegyiknek egyenként elveit és következményeit le kell vonni, s azután lehet csak a kölcsönhatást s az eredményeket megállapítani, bár kimerítően és teljes szabotossággal ez sohasem eszközölhető. Hiszen a

merőben gazdasági indokok hatásait folyton módosítják még azon egyéb vonatkozások, a melyek a társadalom különböző tagjai közt a működés különböző terein kifejtett erők és tényezők befolyása alatt állanak elő. A szánalom, a hála, a méltányosság, az egymásra szorulhatás érzeteinek sokkal nagyobb szerep jut a társadalmi viszonyok szövevényének actualis összetartásában, mint a minő kivált a népszerű és így könnyebben terjedő tanokban összefoglalható s vissza tükröztethető. De ezen felül a kis- és nagymérvű, kül- és belterjes földművelés, a gyáripar és a kézi termelés, a nagy tőke és a csekély körre terjedő egyéni munkával támogatott kezdeményezés, ugyanazon gazdasági terület különböző részeiben egymás mellett folyton érvényesülnek, és a mi eredményt létrehoznak, az mind eltér azon rendszerek következtetésitől, a melyek csupán az egyik vagy a másik tényező működésének megfelelő állapot logikai képét alkotják meg, kizárólag egynemű elemekből.

Ugyanezért a társadalmi politikában majdnem ugyanazon mértékben terjednek a téves nézetek, a helytelen követelések és megoldások, a melyben elvont elméletek irányozzák a mozgalmakat; s tagadhatatlan, hogy a legegészségesebbek a viszonyok ott, hol az ily mesterkéltn felfogások a legkevésbé hatottak akár a küzdelmek, akár a kiegyenlítések folyamataira, s a hol túlnyomólag a gyakorlati körülmények pillanatnyi igényeihez, a szemben álló erők mindenkoron érvényesülő valódi arányaihoz idomultak a törvényhozási

intézkedések, A fejlődést nagyjában és egészében tekintve, Anglia azon ország, mely a rendszabályok fogantatásában az érdekeknek tulajdonított legnagyobb, az eszméknek legcsekélyebb súlyt; ott iparkodott minden osztály felfogását a gazdasági téren legkíméletlenebbül érvényesíteni, de nyert is azután a harczban erőt, belátást, szervezkedési képességet, fegyelmet, s elsajátította mindazon tulajdonságokat, melyek másokkal szemben erélyes fellépését lehetővé tették; s épen ennek folytán, míg a feltétlenül theóriáikhoz ragaszkodó írók és izgatok az angol viszonyokra mindig ijesztő például hivatkoztak, s ötven év óta szüntelen Anglia gazdasági elpusztulását hirdetik, a valóságban ma is nem csak alkalmasabb, hanem a jövő erőfelfejtésnek is több forrását rejti magában az angol szervezet, mint bármely más; sőt a munkások számára is csupán és kizárólag azon vívmányok bizonyultak komolyaknak és életrevalóknak bárhol is, a melyeket Angliában kezdeményeztek gyakorlatilag, s a melyek az angol törvényekben és életszokásokban nyerték megtestesülésüket. A munkaszünetek fentartása, az összebeszélések, segélyezések és testületi szervezkedések jogi korlátozásainak megszüntetése és alakzatainak helyes megállapítása, a munkabérek méltányos szabályozásának módjai, a balesetekért való felelősség és kárpótlás elvei, a segélyezés és ellátás mikéntje, mind Angliában lettek először fogantatos alakban kiderítve, kipróbálva s a legteljesebben megállapítva; és semminemű, a megol-

dást más irányban kereső szárazföldi kísérlet, megközelítőleg sem állotta ki a próbát oly sikerrel, mint az Angliában keletkezett és onnan elterjedt rendszabályok.

Magyarországon, legalább az utolsó század óta, kíméletesebb alakban folyt a társadalmi tényezők egymás közti küzdelme, mint bárhol másutt. A nemzeti létkérdések mindenek felett kimagasló jelentősége egyesítette hazánk különböző osztályait és mérséklő hatást gyakorolt mindegyik állásfoglalására a másikával szemben; gyakorolta azon meggyőződés erejével, melyet a közös külső veszélyek érzetében feltétlenül közös célok elérésére való tömörülés szükségessége keltett. Az érzelem és a kímélet a politikában talán sehol sem volt nagyobb mértékben számba vett tényező, mint épen nálunk. Ennek következménye, a határozatlanságnak, a lágyságnak bizonyos neme életünkben és intézményeinkben, a mely lohasztja ugyan némileg a bajok kellemetlenségének feszélyező hatását, de másrészt nagy akadálya a megállapított szabályok szigorú és szabatos keresztülvitelének. A gazdasági téren ehhez még az is járul, hogy a fejlődés kívülről indult meg, a külföld versenye által lön felidézve, nagyobb mértékben, mint az önálló belföldi szükségletek és igények emelkedése által, és hogy még ma is, különösen a gyáripár gyorsabb megteremtése körül, annak a külföldön dívó, nem pedig itteni körülmények közt létrejött alakzatait kell folytonosan honosítani; maguk a munkástömegek szintén, nem mint újabb idő-

ben a már is nagy iparos államokban, a munkásoknak természetes szaporodásából várhatók, hanem a földművelő nép alsóbb rétegeiből kerülnek ki, és így csak kis mértékben bírnak az iparosmunkások hagyományaival és igényeivel; összes életszokásaik túlnyomólag a gazdasági zsellérek és napszámosok színvonalán nyugszanak, illetőleg azokból fokozódnak. A ki tehát e téren a reformokat foganatosítani akarja, okvetlenül nagyot téved, ha első sorban a külföldi mértéket alkalmazza. Teljesen eltekinteni ezektől sem lehet, mert az érintkezés, a szellemi mozgalmak közvetítése nemzetközi és világpolgáris természetű; de mégis sokkal lassabban terjed az alsó néposztályokban, mint az uralkodókban; helytelen tehát, első sorban oly követelményeket ismerni el döntő súlyúaknak, a melyek néni a hazai tényleges igényekben, hanem idegen talajban sarjadztak, és a melyek igazolása elméleti tanok végleteiben rejlik; egyszersmind azonban a jó hiszem, a melynek megsértése épen az indultasabb és kevésbé meggondolt népelemekkel szemben a legveszélyesebb, feltétlenül parancsolja, hogy a mennyiben a munkások érdekében engedmények tétetnek, azok ne theoreticusok és pusztán látszólagosak, hanem valódiak és kézzelfoghatók legyenek.

IV.

A munkások követeléseinek pontozatai minde-
nütt tovább terjednek a merő anyagi előnyök meg-
szerzésénél; állandó biztosítékokat is kivannak, s a
társadalmi igazság érvényesítésére politikai intézmé-
nyeket, a maguk számára pedig ezeknek megfelelő
jogokat igényelnek. Elvben igen helyesen, mert két-
ségtelen, hogy bármennyit vívjanak is ki saját részükre
közvetlenül a tőke birtokosaival szemben a szegé-
nyebb osztályok, szerzeményeik csak úgy biztosak, ha
a közállapotoknak általában megfelelők, és mindig cse-
kélyek maradnak azon jótéteményekhez arányítva, a
melyeket a társadalom egyetemes előhaladása és fej-
lődése minden osztályra egyaránt áraszt, de a melyek
legérezhetőbbek, mert a legnagyobb különbséget okoz-
zák, a tömegnél. A jogegyenlőség, a személyes
szabadság, a részrehajlatlan rendőri és bírói véde-
lem, az olcsó és gyors igazságszolgáltatás, a neve-
lés és oktatás eszközeinek könnyű megszerezhetőse,
az akadályok elhárítása mind oly ügyek, melyek a
polgárok összességét érdeklő és a melyek tekintetében
minden előrelépés első sorban azoknak válik hasz-

nára, a kik a tökéletlenebb állami szervezet bajait leginkább sínylették. S már magukban az eredmények, a melyek e tereken az utolsó évszázad, de kivált az utolsó ötven esztendő óta létesültek, a mióta ez elvek nemcsak ki voltak kiáltva, hanem gyakorlatilag is átmentek az újkori társadalmak vérébe, a régiebb nemzedékek szemében szinte megbecsülhetlen mértékben fokoztak nemcsak az alkalmakat a jogok szerzésére és a kívánalmak kielégítésére, hanem magát a széles rétegek sorsát, nemcsak a gondolkozást, hanem az életmód színvonalat is. De e mellett talán még többet használt, leginkább éppen a szegénységnek, a polgárosodás anyagi gyarapodása, a mely szintén politikai intézményekben, a köztevékenység irányításában és érvényesülésében s az állam hatáskörének módosulásában jut kifejezésre s leli fő támaszát: a közlekedési és forgalmi eszközök könnyüése, az okvetlen szükségletek kielégítésére szolgáló javak olcsósága, az általános egészségügyi és kényelmi berendezkedések elterjedése, Mindezekben a kevésbbé vagyonosok részesedése, nem ugyan feltétlenül, de viszonylag mindig nagyobb mérvű, és ha új igények keletkezése ezen eredményeket túlhaladja is, e körülmények kétségtelenné teszik, hogy nemzedékről nemzedékre mindinkább bizonyos kielégítést lelnek oly szükségletek, a melyeknek fedezése előbb csak rendkívüli megerőltetés mellett volt lehető. Hiszen éppen ez az alapja annak, hogy a haladás tekintetében a nemzetek összes tagjai egyetemlegesek, és ez a legfontosabb érv arra

nézve, hogy szabad társadalomban a tőkének minden növekedése végre is az összességnek válik javára, valamint erkölcsi alapot nyújt azon politikának, a mely, ha átmeneti szenvedések árán kell is megváltani, mégis a tőkegyarapítás leghathatósabb eszközének, a gyáriparnak honosítására és fejlesztésére irányul. Midőn azonban így nem vitatható el a jogosultság azon követeléstől, hogy a politikai alakulatokban a munkások érdeklődésének és tényleges részvételének tér nyitassék, maga az általános szavazatjog kívánalma, a mely majdnem mindenütt hangoztatni szokott azon partok részéről, a melyek a munkások nevében lépnek fel, csak azt mutatja, hogy a munkásmozgalmakban magukban első sorban a politikai célokkal bíró vezérek gondolatmenete, nem pedig a munkások érdeke maga az irányadó. Mert az általános szavazatjog lehet eszköz a tömegek s még inkább a mindenkor pillanatnyilag élükön állók részére, de nemcsak hogy tényleges megoldást társadalmi bajokra nem tartalmaz magában, hanem gyakran még ennek útját sem készíti elő.

Az általános szavazatjog elmélete ugyanis két oly feltételezésen nyugszik, a melyek egyike sem bizonyult történetileg valóznak. Az egyik az, hogy a politikai hatalmat kezükben tartók azt mindig csak saját érdekük kielégítésére használják fel, azon osztályokat pedig, a melyeknek szavazatjuk nincsen, a törvényhozásban és kormányzatban kellőleg tekintetbe nem veszik. A másik az, hogy a polgárosodás

jótéteményeire nézve kétségen kívül fennálló amaz egyetemlegesség következtében a szavazatjog, ha mindenki bírja, igazán mindenki érdekében és így a közérdekben fog érvényesülni. E tételeket elméletileg is könnyű megczáfolni, de ellentmond azoknak minden tapasztalat is,

Épen Magyarország fejlődésére nézve jellemző és megkülönbözteti azt, pl. a francia alakulásoktól, hogy minden változtatás a szélesebb rétegek érdekében, minden javítás az alsóbbrendűek sorsán, sőt maguknak a politikai jogoknak kiterjesztése is kivétel nélkül nem alulról megindított mozgalmak eredménye, hanem a hatalmat birtokló osztályok önkéntes kezdeményezésére felülről áradt széjjel lefelé, a mint azt egy pillantás az utolsó század eseményeire kétségtelenné teszi. Az oka is egyszerűen felderíthető e jelenségnek, a mely minden erősödő állami szervezet haladásának fő titka. Az uralkodó osztályok ugyan is a hatalomra vergődő és fejlődő társadalomban saját előnyüket csak úgy érvényesíthetik, ha ezzel egyidejűleg az állapotok általános javulását idézhetik elő és ennek következtében természetes hajlammal bírnak arra, hogy mindinkább bővülő körök érdekét kapcsolatba hozzák a nemzetivel azonosított saját előmenetelükkel. A reformokat tehát maguk indítják meg és vezetik, a jogokban való osztozkodástól nem félnek, mivel a duzzadó erő gyarapodása mellett saját részüik még mindig feltétlenül növekedik. Többet nyernek kifelé, mint a mennyit engednek lefelé.

Másfelől kiváló politikai jogokban s különösen a szavazatjogban való részesítése oly tömegeknek, a melyek előzetesen azokkal felruházva nem voltak, veszélytelennek csupán akkor mondható, ha ezen osztályok át vannak hatva az állami érdekek tudatától, s így képesek az e jogoktól elválaszthatlan politikai kötelesség és felelősség viselésére, ha a műveltségnek legalább megközelítőleg egységes színvonalán állanak, életszokásaikban az uralkodó eszméket önként megtettesíteni készek, és a fegyelmezettségnek legalább azon fokára emelkedtek, a melyen általános czélok kedvéért egyöntetű cselekvésre és saját meggyőződésüknek megfelelő közvélemény kifejtésére alkalmasakká válnak.

Már pedig számos, Európa történetében forduló pontot képező esemény tesz tanúságot arról, hogy a műveltség bizonyos színvonalán alul álló rétegek magukban több eltérést tüntetnek fel egyes csoportjaik közt, több ellentétet rejtenek különböző tényezőikben, mint a melyek még különböző államok felsőbb osztályai közt is színre jutnak. Az általános szavazatjognak, ha vannak is kétségtelen hátrányai a nemzeti politika szempontjából oly államokban, a melyekben a városi iparos- és munkás elemek túlnyomók, mégis határozottan az ezekből alakult osztályoknak javára is válhatik, sőt esetleg szükséges lehet a nagy tőke birtokosai különben korlátlan elhatalmasodásának ellensúlyozására; de ott, a hol a nép terjedt rétegeiben a földművelés alsóbb

ágaival foglalkozók képezik a nagyobb számot, a hol a városi és gyármunkás-elem szinte elenyésző tényező, a falusi zsellérek és napszámosok tömegével szemben, a kik országszerte egységesen szervezkedni egyáltalán nem képesek és az amazokra nézve döntő mozzanatoktól egészen eltérő helyi befolyások uralma alatt állanak, ott az általános szavazatjog csak particularismust szül, csupán oly részleges érdekek felülkerekedését eredményezi, a melyek az iparmunkás osztályok törekvéseivel merőben ellenkeznek, s a melyek nem magasabb igények kielégítésére szolgálnak, hanem sorsuknak a már elértnél is alacsonyabb színvonalra süllyesztését idéznék elő.

Ha lehető volna oly választási census megállapítása, a mely csakis a fegyelmezett, városi és gyári munkásokra terjeszkednék ki a nélkül, hogy azon vidéki tömegek is részesülnének benne, a melyeknek amazok mintegy természetes kiválasztás útján alakult aristocrátiáját képezik, úgy ez Magyarországon ma is aligha járna nagy veszélylyel. Minthogy azonban a képesítést így szabályozni lehetetlen, a választási jog tetemes kitágítása alkalmasint pusztán azon eredménnyel járna, hogy állami érdekeink összes elfogását, minden törvényhozási tevékenységünket mélyen lealacsonyítaná a nélkül, hogy bármily számot tevő érdeket kielégíteni volna képes.

Nem az következik ebből, hogy a democraticus eszmék és az állam iránti köteleességek érzetének terjedésével párhuzamosan a szavazatjog feltételei las-

sanként lejjebb ne szállíttassanak, hanem csak az, hogy mai körülményeink között a censusnak rögtönös és általános csökkentése sem kívánatos nem lehet, se ni nem igazolható.

Sokkal nagyobb jelentőséggel bír a munkásokra nézve a politikai jogok kiterjesztése más téren: oly intézkedések tétele, melyek a munkásoknak módot és alkalmat nyújtanak részvételre a városi és iparos helyhatóságok önkormányzati tevékenységében. A nagy politikai kérdéseknél sokkal közvetlenebbül érintik őket, sokkal lényegesebb befolyással vannak sorsuk javítására azon helyi intézmények, a melyek helyes megalkotása és egészséges fejlesztése csupán a nagy tömegek által egyedül érvényesíthető tekintetek és folyton gyakorolható ellenőrzésük behatása alatt lehető; s az e közben folytatott tevékenység képezi egyszersmind a magasabb politikai szereplésnek legjobb iskoláját. A jó levegő, a tiszta víz, az egészséges lakás, lehetőleg teljes világítás, helyes csatornázási rendszer, romlatlan és hamisítatlan élelmi szerek, erélyes intézkedések a ragályok megelőzésére, terjedésük meggátlására, esetleg elfojtásukra, hozzáférhető orvosi szervezet, a szegényügy gondos kezelése s a városi közlekedési eszközök lehető olcsósága a munkásnép anyagi jólétének legfontosabb kellékei és feltételei. S bármily felvilágosodott, pontos és igazságos legyen az általános állami közigazgatás eredménye, míg a szegény osztályokhoz ér le, nagyrészt ellensú-

lyozva van mindenütt, a hol a községi ügyek ellátása nem kellő, a hol az önkormányzati alsó hatóságok szűkkeblű felfogással igyekeznek hivatásuknak megfelelni, a hol a városokban tulajdonképen csak a házbirtokos elem irányadó a helyi ügyek intézésénél.

Sehol sem történik nagyobb mértékben, mint a városokban, hogy a helyzetből, a természetes körülményekből származó előnyök egyesek egyedáruságává süllyednek a helyett, hogy az összes közönség számára hasznosíthatnának. Itt fordul elő a legnagyobb mérvű ki nem érdemlett értéknövekvés, nemcsak a telkekben s épületekben, hanem azon vállalatoknál is, a melyek szükségképen kiváltságokat élveznek és lassanként feltételeket képesek szabni önző érdekekben a további fejlődésnek rovására, mivel fokozatosan mind kevesebb kezekben összpontosulnak és mivel a hely szűke a verseny lehetőségét idő multával teljesen kizárja. Az oly szolgáltatások urai, a melyek a köz-, különösen az utczeni terület valamely akár föld feletti, akár földalatti részét veszik igénybe, még mindenütt valódi kényuraivá váltak a városoknak, a míg túlfeszített követeléseikkel szemben valamely módon a kisajátítás nem alkalmaztatott; s minden mintaszerűen kezelt helyhatóságnak akár Európa nyugatán, akár Amerikában legnagyobb szerencsésjévé vált az ily vállalatok községi kezelésbe átvétele. A városi pénzügyeknek egészséges intézése szintén csak úgy várható, ha a tömegek befolyást nyernek a községi ügyek vitelére; különben mindig fenmarad a valószínűség, hogy merőben fiscalis

szempontok lesznek irányadókká, és nagy a kísértés, hogy a fogyasztási vonalak és vámok útján a feltétlen életszükségletekből, az élelmezési és fűtési cikkekből kerül ki, ezek tetemes drágítása mellett, a jövővédelem nagy része.

Az anyagi központosítás, a mely a gyármunkával jár, számos tekintetben, különösen a mi a szellemi képzést illeti, előnyös, de a testi jólétre igen sok részben szerfelett veszélyes. E veszélyeket a különböző helyi körülmények tekintetbe vételével megelőzni és orvosolni éppen csakis az önkormányzati közegek feladata lehet, s ez érdeklő legközvetlenebbül a munkásokat, a kik egyszersmind legrészletesebben képesek a bajokat felismerni s azok elhárítását sürgetni. A mely mérvben tehát a tömegek egyáltalán érettekké válnak politikai jogok gyakorlására, a mi mindig a közkötelességek teljesítésének foka szerint s az alapon ítélni lehet meg, hogy mennyiben képesek szervezkedni, s törvényes alakzatok közt küzdeni igényeik mellett – azon mérvben részesítendőek a rájuk nézve legbecsesebb befolyásban, abban, a melynek révén a legtöbb, saját kárukra történő visszaélést szüntethetnek meg: a helyi kormányzatban.

V.

A munkaszünet.

A munkaszünetek kérdése voltaképen a munka hatályosságáé. Minél komolyabb, tüzetesebb, fárasztóbb a munka, annál nagyobb szükség van helylyelközzel teljes pihenésre, s általános a tapasztalat, hogy ott, a hol időszakonként rendes munkaszünetek nem tartatnak, a munkás erőmegfeszítése ritkán komoly, a munka csekély mértékben fogatos. Jellemző e tekintetben az, hogy az angol faj, a mely kétségen kívül a legmegfeszítettebben szokott állandóan dolgozni, az egyetlen, a mely a vasárnapi munkaszünetet, szokás útján is a legszigorúbban érvényesítette, és hogy a lázas tevékenységű zsidóság a szombat megünneplését minden körülmények közt, kísértések és törvényes védelem hiánya daczára, ridegen fenn tudta tartani. Mind a két esetben mély vallási meggyőződés képezte az alapot a megtörhetlennek bizonyult hagyomány alakulására, de erejét a munkaszünet intézménye éppen úgy az angoloknál, valamint a zsidóknál megtartotta a tényleg megcsökkent vallá-

sos érzület körén kívül, s szemben még a látszólag ellenkező gazdasági érdekekkel is.

Munkaszünetek vallásos indokokból másutt is fennállottak, részben ma is fennállanak. Még a múlt században az egész európai szárazföldön a vallási ünnepnapok túlságos nagy száma s az ennek folytán beállott keresetsökkenés képezte az emberszeretők panaszának tárgyát, megszüntetésük a felvilágosodott államférfiak gondját. A görög-keleti egyház uralmának területén ma is nagyszámmal az ünnepi s ezekkel együtt természetesen a böjti napok; ez esetekben azonban oly társadalmi viszonyokat és népességi rétegeket illető jelenséggel van dolgunk, a melyeknél a gazdasági indokok ereje tulajdonképpen még érezhetővé nem vált, a melyek közt az emberek tömege általában egyszerű életfentartás és nem a lehető legnagyobb kereset, nem sorsuk javítása szempontjából dolgozik a lehető legkevesebbet s a melyek közt kisebb még a nyereség csábja, mint a munka kellemetlensége. Mihelyt azonban az igények növekednek — a mi természetesen mindig felülről kezdődik s terjed lefelé — a munkaerő kihasználása munkaadóra és munkásra egyaránt fontosabbá válik, hiszen megérlelődnek időközben azon egyéb feltételek is, a melyek közt tüzetes iparos- s egyáltalán gyári foglalkozás lehetséges; így az előző állapotok maguktól megszűnnek s könnyen ellenkező végletbe csapnak át, a szakadatlan munkáéra, a melynek káros hatásai rögtön ki nem tűnnek s csak azon mértékben mutatkozik

nak fokozatosan, a melyben a minden oldalú verseny munkaközben is növeli az erőfeszítést. Az átmene- tet erre érdekesen feltűntetik hazánk egyes vidékei, a hol a görög-keleti román ajkú népesség között mindinkább azon felfogás terjed, hogy ünnepnapon a vallás csak a »saját magáért« való munkát tiltja tulajdonképpen, de a más, első sorban az egyház szolgálá- latában állók részére azt megengedi.

Három körülmény hatott közre az európai szá- razföldi államok nagy részében a tekintetben, hogy a munka ünnepnapok által se szakíttassék félbe s így a munkaszünetek majdnem teljesen mellőztessenek. A gyári termelésnél egyrésztől azon egyszerű számítás, hogy a gépek üzemén kívül helyezése mindig veszte- séggel jár, hogy a kedvező, gyakran csak rövid tarta- mú conjuncturák teljesen kihasználandók s hogy a gyári berendezésekben fekvő tőke minél gyorsabban törlesztessék; a kisipar és kiskereskedés körében azon tapasztalat, hogy a legjövedelmezőbb kereset gyakran éppen ünnepnapokon eszközölhető, a mi- kor a fogyasztóknak alkalmuk és idejük van a városba menni és bevásárolni s kivált vasárna- pokon, a szombaton kézhez vett heti fizetésből jövő heti szükségleteikről gondoskodni; végre, kü- lönösen Kelet-Európában, még az, hogy a zsi- dó-boltosok a szombati ünnep következtében va- sárnap tartják nyitva üzleteiket. Ezen felül a for- galmi és mindazon iparágak, a melyek a közönség szórakoztatásával és üdülésével állanak kapcsolatban.

kiváló mértékben akkor felelhetnek meg hivatásuknak, a mikor a többi üzemek szünetelnek.

Innen egyszersmind a kérdés megoldásának általános nehézségei. Egyes foglalkozási ágakat és helyi körülményeket illetőleg még egyebek is felmerülnek; különösen a romlandó anyagokból való gyártásnál, — a mely rendszerint az évnek csak bizonyos szakaiban eszközöltetik,— minden félbeszakítás aránytalan veszteséggel jár; azon foglalkozási ágaknál továbbá, a melyek az évnek csak bizonyos szakaiban előforduló körülményekhez vannak kötve, a rendelkezésre álló rövidebb idő kihasználása szintén mulhatatlanul szükséges. Ezért alig lehetséges az, hogy egyetemesen kényszerítő rendelkezések állapíttassanak meg e tárgyban; ámbár Anglia példája bizonyítja, hogy a hol, bármi okból, mélyen bevésődött az emberek lelkületébe a munka szünet szükségé, ott azt az általános szokás, minden nehézségek daczára, kötelezővé tudja tenni.

Ma egyébiránt azon felfogás, hogy a munkaszünetek kérdése merőben a munkaszerződésben lelje megoldását és így a munkaadók és munkakeresők közötti szabad egyezkedésre legyen bízandó, Európa-szerte éppen úgy talajt vesztett, mint ahogy letűnt a vallási tekintetek túlnyomó számbavétele s így a mi kérdéses, az inkább a munkaszünet mértékének s korlátainak mozzanata, mint a törvényhozási intézkedések szükségé. A berlini conferentia is egyhangúlag elfogadta a hetenként, kivételes esetekben kétheten-

ként egy napi munkaszünetet és — egy állam képviselőjének eltérő véleménye daczára — azt, hogy általában ezen munkaszünet vasárnap legyen. Az oly felfogás, a minő jelűnek Henrik tanulmányaiban a munkaszünetnapokról jut kifejezésre, és a mely szerint a nagy gyáriparban és nagykereskedésben hivatalnokok és művezetők részére évenként 30 nap, férfimunkások részére évenként 18 nap, munkásnők részére 26 nap s a kisiparban és kiskereskedésben férfimunkások részére évenként 14 nap, munkásnők részére évenként 20 nap volna csupán törvényesen megállapítandó, minden tekintet nélkül a vasárnapokra, — a mely szerint még ezen szünetnapok is félnapokra volnának oszthatók, — és oly üzemeknél, a melyeknél a szolgálattételnek rendes felváltás által való megszakítása szokásos, a napközi szünetidő, ha legalább hat munkaóra kiterjed, a szünetnapokba szintén betudandó volna — az ilyen felfogás teljesen ellenkezik nemcsak a közvélemény nagy áramlatával, de a jogosult és méltánylandó érdekekkel is, és csupán azon kizsákmányolási törekvéseknek példája, a melyek ellen intézkedni valóban mulhatatlannak mutatkozik. Ha a munkástüntetések és szervezkedések közben elkövetett kihágások, mint a melyek e mozgalmakra árnyat vetnek, feltétlenül rosszalandók s szigorúan büntetendők, úgy alig lehet egyszersmind elég keményen kárhoztatni a töke nevében hivatlanul felszóalók ily embertelen és rövidlátó kijelentéseit, a melyek több keserűségnek forrásai, mint a mennyit a legjobb

indulata s legszorgosabban átgondolt intézkedésekkel eloszlatni lehetséges.

A munkaszünetek törvényes rendezése tehát tulajdonképpen két szempontból szükséges: óvni kell először a munkásokat, a munkások emberhez méltó létének feltételeit, a kizsákmányolás ellen; meg kell adni a lehetőséget, hogy vallási érzelmeiknek megfelelőleg, az istentiszteletben részt vehessenek, hogy magukat kiművelhessék, hogy idejük egy részét családjuknak, s oly egyéni mellékfoglalkozásoknak szentelhessék, a melyeknek értéke túlnyomólag lélektani, de nem kis mértékben gyakran egyénileg gazdasági is. Meg kell szakítani hosszabb időre az egyhangú foglalkozást, a mely a munkásokat valójában gépekké alakítja át, s munkájuk közben a figyelmet, az odaadást tompítva, azt belátás nélküli, vak erőfecsérléssé alacsonyítja le. Azoknál továbbá, akiknek nevelése a fennálló társadalmi körülmények közt teljesen elhanyagolt, s a kik rövid tartamú, kimerülésig való dolgozásra hajlandók, hogy azután dőzsölhessenek vagy teljes semmittevésbe merüljenek el, szükséges a fegyelem- és rendes időszakokhoz szoktatás bizonyos mértéke s az önmaguk elleni védelem, a melynek azonban nem szabad odáig terjedni, hogy valakinek merőben egyéni szükségletei kielégítésére való foglalkozása megakadályoztassék. Azon gazdasági felfogás kora, a mikor a gyárosok azt tartották, hogy csak az a jó munkás, a ki teljesen meg van fáradtságtól ugyannyira, hogy testének minden csontja fáj,

mert ezt tovább lehet dolgoztatni, a nélkül, hogy reménye, és így vágya legyen arra, hogy magát kipihenhesse, s mivel nem érzi a további munka fáradságait, letűnt éppen úgy, mint ahogy nem illik az újkori munkáviszonyokhoz ama, fővárosunkban elég gyakran látható szegény tót napszámosok észjárása, akik az építésnél éjjel-nappal dolgoznak, szakadatlanul, heteken keresztül, erejüket csakis pálinkával tartva fenn, s a felváltási rendszer alkalmazása ellen tiltakozva, mert így egyszerre többet keresnek, feledve természetesen azt, hogy így azután vajmi gyorsan teljesen munkaképtelenné válnak.

A cél tulajdonképpen a közfelfogásnak oly szokás felé terelése, a mely — mint Angliában vagy a zsidóknál történt — a heti munkaszünetet okvetlenül megköveteli s társadalmilag is érvényesíti. A törvényes módok, a melyek erre vezethetnek, lényegében annak tilalmazásában foglalhatók össze, hogy a munkásszerződésekben hat napnál tovább tartó megszakítatlan munka köttessék ki, s annak elrendelésében, hogy a körülmények folytán szükségképpen szakadatlan üzemeknél a felváltások úgy történjenek, hogy a vasárnapnak vagy délelőtti, vagy délutáni fele lehetőleg szabadon maradjon, s azt megelőzőleg vagy azt folytatólag 24 óra teljesen szabad legyen, és hogy az előreláthatatlan, habár hat óráig is terjedő üzemszakítások a munkaszünetekbe beszámíthatók ne legyenek, mert az olyan szabad időből, melynek a munkás sem kezdetét, sem végét nem tudja és a mely

alig hosszabb, mint a napi rendes pihenési idő, semmi haszna sincs. Kivételek csak az oly szakmány-munkánál volnának megengedendők, a mely természete szerint egyes rövid évszakokhoz és mulólagos természeti körülményekhez van kötve. Oly felhatalmazások a kormány részére, a melyek szerint esetről-esetre ez állapítja meg a kivételeket, szűk körben néha kikerülhetetlenek, de általában véve czélszerűtlenek. Mindig fennmarad egyes gyárosok illetéktelen befolyásának gyanúja s azon bizalmatlanság, — a melyet pedig megszüntetni legfőbb érdek — hogy a hatalmat tényleg gyakorló társadalmi rétegek egyes esetekben azzal, visszaélni hajlandók. Egyébiránt e részben is, mint a munkáskérdéssel kapcsolatos legtöbb intézkedésnél, a törvény csupán mintegy útmutatással szolgálhat s a végrehajtás a kormány részéről, a közszellem iránylata a társadalom részéről a tulajdonképen döntő tényezők. Ma, midőn annyi üzemet maga az állam folytat, a közigazgatási hatóságok példája e tekintetben is rendkívüli fontosságúvá vált; s az, ha a vasúti kezelésnél pl. folyvást szem előtt tartatnának ugyanazon tekintetek, a melyek a bányászatnál már régen meghonosodtak, sokkal fontosabb volna, mint egyes rendeletek, amelyek alól maga az állam közegei által folytatott gyakorlat képezi a kivételt. Másrésről a társadalomnak a munkaszünetek érdekében bizonyos áldozatokat kell hozni, aminőket ott ahol a legerősebben gyökerese-

dett meg eszméjük, Angliában tényleg meghoz: tartózkodnia kell vasárnapon és nagy ünnepeken oly kívánalmaktól, a melyek csak egyesek aránytalan erőfeszítése által teljesíthetők, valamint gondoskodnia kell arról, hogy ahol ilyenkor munkára múlhatlanul szükség van» ne csak bérben, hanem időben is megfelelő kárpótlás adassék a szünetnapjuktól ekkép megfosztottaknak. Hirtelen változás ezeket illetőleg, egy napról a másikra, nehezen következik be, de lépésről-lépésre megalakítható a rhythmicus szervezés ama hagyománya, a mely a magas rendű műveltségnek kísérője, és a melynek hiánya az illető társadalom polgárosultságában mindig némi kiegyenlítetlenséget jelez.

VI.

A munkaidő.

A munkaszünetek kérdésével kapcsolatos a munkaidőé, csakhogy ez, benső összefüggésénél fogva a munkabérvizonyokkal, amannál sokkal bonyolultabb és sokkal nehezebben oldható meg. Elméletileg ugyan a munkaidő szabályozásának feladata egyszerű elemekre látszik visszavezethetőnek. A bér tulajdonképpen a munka eredményének fizetése; a munka eredménye, adott tőkeberuházás és gépek mellett, az erőmegfeszítés és a munkaidő szorzása által fejezhető ki. A mely mértékben a hosszabb munkaidő folytán az állandó erőfeszítés lehetősége csökkent, azon mértékben túlságos a munkaidő. Helyes tartama okvetlenül az, a melyen túl az illető munkanem által követelt erőmegfeszítés legnagyobb mértéke állandóan fenn nem tartható. Hiszen a termelés végeredményére s a bérért nyert viszonszolgáltatatra nézve lényegileg közönyös a csekélyebb erőmegfeszítés hosszabb időn, vagy a lehető legnagyobb, rövidebb időn át, sőt előnyösebb az utóbbi, mert esetleg a gépeknek csekélyebb fűtésé-

vel, olajozásával, kopásával jár. Innen a munkások azon érvelése, hogy a munkaidő megrövidítése agyári üzletnél minden félre egyaránt hasznos, s innen bizonyos iparágaknál és egyes országokban azon kétségtelen tapasztalat, hogy a munkaidő megrövidítése általában nem járt a termelésnek sem csökkentésével, sem észrevehető drágításával. Másrészt azonban, mint-hogy a munkabér magassága csupán aránylag csekély mértékben függ a termelés kisebb, vagy nagyobb hasznót hajtó voltától, hanem sokkal inkább a munkások szokásos életmódjától, igényeitől, s a conjunctúrák által előidézett kínálati és keresleti viszonyoktól; a munkaidő csökkentése azon a mértéken túl, a melyben rövidebb tartam alatt hatályosabb volta és tüzetesebb fegyelem melletti alkalmazása által kárpótoltatik, csakugyan egyértelmű a munkabér emelésével, illetőleg a munkásnak a tökebirtokos rovására jutó kedvezményről. Valóban ily értelmű követelés gyanánt tüntetik fel a munkaidő csökkentésének kívánalmát a legutóbbi mozgalmak, a melyek oly időszakban, mikor a munkások felismerték, hogy közvetlenül majdnem mindenütt kivívták már a munkabéreknak mai nap lehető legmagasabb összegét, további előnyt a munkaidő leszállításának czímén czéloznak elérni.

Egyébiránt, valamint minden gazdasági vita-kérdésnek, úgy ennek is van a gazdaságin kívül erkölcsi oldala is. A munkaidő megrövidítése a pihenés, a további kiképzés, a házi mellékfoglalkozások elintézése, a családi élet bensőbbé tétele, a megelégedett,

sőt derült világnézet, illetőleg a kedély kielégítése által indokolják: lényegileg ugyanazon tekintetek által, a melyek a munkaszünetek beosztására is irányadók és a melyek a munkában való időszakosság szabályozását támogatják.

Viszont az ellenvetések két szempontból indulnak ki: Először abból, hogy a munkások által követelt mérték, a nyolcz órai munkaidő, tagadhatatlanul erősen csökkentené a termelés eredményét és nagyobb tőke gyümölcsöző befektetését szinte lehetlenné tenné; másodsorban a változó conjunctúrák kihasználásának mozzanatából, a mely kivált a különböző államok gazdasági versenyének körülményei folytán nyer nagy jelentőséget. Ez utóbbi érvet ugyan ellenoldalról ismét erőtlenníteni törekszenek azzal, hogy nemzetközi megállapodás e tekintetben segílyt nyújthatna; de e mellett kétségkívül szem elől tévesztik, hogy fejlett és kezdő ipar, gyakorlott és tapasztalatlan munkások, a munkaidő kihasználása tekintetében nem nyújtanak egyenlő biztosítékokat, és a megállapodott és hagyományos viszonyokkal bíró államok ily közös meg egyezések mellett bizonyára továbbra is nagy fölényt érvényesíthetnének a gyengébbek és a kezdet nehézségeivel küzdők ellenében.

A munkaidő csökkentése mellett gyakran még egy más, a munkások előtt igen tetszetős okoskodással is találkozhatunk: azzal, hogy csekélyebb heti óraszám s gyakoribb felváltás mellett szükségessé válik a munkások számának szaporítása, s így a foglal-

kozásnélküliek kínálata, illetőleg versenye csökken; ez azonban közvetve már bevallása annak, hogy a leszállított munkaidő tényleg egy a béremeléssel, és annál nagyobb súlyt kölcsönöz a kételyeknek, vajjon e mellett a tőke gyümölcsöztethető-e?

A mi a tapasztalatokat illeti, azok a különböző munkaágakban s különböző országokban igen eltérő eredményekre vezetnek. Angliában azon iparágaknál, a melyeknél műveltebb, magasabb szervezkedési képességgel bíró munkások foglalkoznak, tényleg sikerült veszteség nélkül heti 54, napi 9 órára leszállítani a munka tartamát; másoknál, a hol részben kevésbé súlyosak a teendők, részben gyámoltalanabbak a munkások, 10, egyes esetekben 11 óra naponként az átlagos munkaidő, a mely régebben 14—15 órányira volt megnyújtva, s a leszállítás folytán az angol gyáripar versenyképességéből vagy jövedelmezőségéből mit sem veszített. Amerikában általában kivívták a gyári munkások a 10 órás napi munkát; némely államban ez törvényesen is meg van állapítva, csak hogy ott a munkásoknak kedvező mezőgazdasági körülmények és a magas védvámok nyújtják e jelenség magyarázatát. Az európai szárazföldön vannak országok, a hol bizonyos iparágaknál heti 84 órás foglalkoztatás sem kivételes; egyedül Svájcban és Ausztriában van felnőtt munkásokra nézve is törvényes munkaidő-maximum megállapítva, napi 11 órával, de itt is meg van a kormány hatóságoknak az a joguk, hogy kivételeket engedélyezzenek, a mi számos esetben meg is

történik, s a gyári felügyelők jelentése szerint a törvények intézkedései sem hajthatnak szigorúan végre. A német birodalomban, Franciaországban és Olaszországban nagyon eltérők a különböző foglalkozásoknál az eredmények, s napi 9 és 14, sőt 16 óra közt váltakozik a munkaidő. Hazánkban is azt tapasztaljuk, hogy míg az állami bányáknál 8 óránál nem magasabb a rendes munkaidő, vannak egyes munkanemek, a hol az 14 óráig terjed, sőt néha 18 óráig is, de mindig csak rövid időre, s többnyire a felváltások ügyetlen elrendezése következtében.

Annyi kétségtelen, hogy gyakorlatilag is meg kell különböztetni a rendes munkaidő tartamának két tényezőjét, t. i. a heti, vagy még helyesebben, évszaki munkaórák számát, és külön ezeknek egyes napokra való beosztását. Vannak üzemek, mint pl. a répacukorgyártás, vagy az üvegyártás, a melyeknél a felváltások nehézséggel járnak, s minél ritkábbaknak kell lenniök; vannak mások, a melyeknél nagy befolyással lévén a termelés eredményére és értékesítésére, hogy minél rövidebb idő alatt történjék, a fizetés nem napszám, hanem a munka eredményéhez képest történhetik csupán. Ezen kivételes esetekben, a dolog természete szerint, munkaszünettel kell pótolni a hosszabbra nyújtott napi munkaidőt. Már ilyenkor is ügyelni fog minden lelkiismeretes vállalkozó és minden gondolkozó munkás arra, hogy túlfeszített munkásság munkaképtelenségre ne vezessen. Ezek azonban lényegileg kivételes esetek, s nem is annyira

ezekre van panasz, mint inkább különösen a forgalmi vállalatok eljárására — akár államiak, akár magántársulatok kezében legyenek — melyeknél általában tapasztalhatni, hogy egyesek a rendszeres foglalkoztatás állandó feltételeivel össze nem férő, hosszabb tartamú munkára szoríttatnak. Számos vasúti szerencsétlenségnek bebizonyítottan ez az oka; s főleg a hol az állam maga a vállalkozó, mulhatatlanul szükséges, hogy e részben jó példával járjon elől.

Angliában s a német birodalomban egyébiránt gyakori tapasztalat az, hogy a munkaidő túlságos kiterjesztése leginkább azon iparágaknál fordult elő, a melyeknél egyszersmind nők és gyermekek alkalmaztatnak, s hogy az ezek oltalmára hozott rendszabályok maguk után vonták a munkaidő rendszeresebb és józanabb beosztását a többi munkásokra nézve is. Nálunk épen az üvegipar az, a mely e tekintetben vissza állapotokat tüntet fel, a mennyiben a törvényvel ellentétben, a tizennégy éven aluliak is néha 18 órai szakadatlan munkára kárhoztatvák. Ennek megakadályozása egyébiránt nem annyira a munkaidő, mint a női és gyermekmunkások védelmének szempontjából veendő figyelembe és képezheti törvényhozási intézkedések tárgyát.

A mi a felnőtt munkásokat illeti, tagadhatatlan egyrészt, hogy mihelyt az iparra kedvezőtlen conjunctúrák állanak be, maguk a munkások kéri az eltérést a netáni törvényes megállapodások alól, mivel azok következtében vagy a bérek apadása, vagy

a munkások számának csökkentése áll be; másrészt — a mint igen helyesen jegyezte meg az angol munkás-egyletek egy irányadó vezetője — szerfelett veszélyes az, ha a törvény hozás megllett férfiakra megállapítja a munkaidő maximumát, mert ez az egyéni kezdeményezésnek, önállóságnak és függetlenségnek rendkívüli korlátozása, s azonkívül könnyen arra vezethet, hogy bizonyos iparágaknál és bizonyos időkben az állam egyszersmind a munkaidő minimumának megállapítására is jogosítva érezze magát, és pedig béremelés nélkül, állítólagos társadalmi szükség szempontjából, a melyet mégis csak a hatalmat tényleg kezelők belátása állapít meg; szóval: a munkaidő törvényes megállapítása megllett férfiakra nézve kétségenkívül jelentékeny lépés a socialismus lejtőjén, és pedig olyan, a mely könnyen nem a gyengébbek, hanem az erősebbek javára fordítható.

Ennélfogva az egyetlen mód, a mely a munkaidő megállapítására helyesen fogatosítható, — kivéven a mi a különben is oltalomra szoruló nőket és gyermekeket illeti, — ugyanaz, a mely a bérvizonyok szabályozása tekintetében irányadó: a munkások szervezkedése s az állam részéről gondoskodás, hogy a munkásszerződések megkötésénél lehető jogegyenlőség álljon fenn a munkaadó és munkakereső közt, illetőleg, hogy a kényszerhelyzetek nyomása alatt egyik fél se szenvedhessen állandóan, valamint gondoskodás arról, hogy az egyezkedésnek közegei és alkalmi mindíg őszintén megadassanak.

VII.

A munkásvédelmi intézkedések.

A szabadelvűség azon tana, a mely szerint az egyéni érdekek érvényesítése az egyéni törekvésre és így a szabad versenyre bízandó, szükségképen kiegészítésre szorul ott, a hol valamely körülmény folytán az egyén nem képes szabadságával teljes mértékben élni, erejét kifejteni s a hol ennek folytán a verseny külsőleg is egyenlőtlen feltételek közt indul meg. E kiegészítés múlhatatlan s ágára pedig sem a conservatív, sem a socialisticus nézetűek, hanem maga a szabadelvű eszmék legbuzgóbb hirdetője és leg-hivatottabb kifejtője: Mill utal először, a szabadságról irt híres művében, valamint nemzetgazdasági tanában, a midőn a gyermekek tanításának és a nők védelmének indokaira hivatkozik. A tapasztalat azután kívánatosnak mutatta, hogy bővebb körre terjesztessenek ki az óvintézkedések a munkások e részének védelmére azon kedvezőtlen helyzetben, a melyet a munkaszerződések teljes

szabadsága számukra teremtett. Hiszen a munkaszervezés által a gyermek és a nő bére fejében nem csak idejének és erejének, hanem testi és szellemi épsége és fejlődése feltételeinek feláldozására is kényszeríthető, pedig úgy az illetőkre magukra, valamint a társadalomra általában a jövő, a meglett ember, a ki a gyermekben rejlik, a következő nemzedék, a mely a nőtől függ, sokkal jelentősebb, mint az a pillanatnyi gazdasági érték, a melyet végre is csak a férfierő mértékén alul maradó teendők olcsóbb ellátása céljából, vagy azért használnak fel, mivel a vállalkozónak nők és gyermekek foglalkoztatása egyszersmind a munkabérek leszállítását jelenti és a melyet felhasználnak többnyire olyankor, midőn, a ki az illetőről gondoskodni köteles volna, nincs, vagy nem teljesíti hivatását. Ezen körülményekben rejlik a női és gyermekmunkások törvényes oltalmazásának jogosultsága.

Már a mezőgazdasági munkánál is sok tekintetben tapasztalható mindenfelé a nők és gyermekeknek nem házi, hanem rendszeres napszámos foglalkoztatása. A gyermekekre nézve bizonyos mérvű korlátokat szab az általános tankötelezettség, a melynek teljesítése körül azonban hazánknak a központtól távolabb fekvő vidékein, fájdalom, még egyáltalán nem elég szigorú az ellenőrzés; de ez különben is csak némi részben felel meg a korai vagy időszerűtlen túleröltetés gátlásának, s mi sem jellemzi jobban azon önzést, a mely a gazdasági körülmények megítélésénél minden osztályt vezetni szokott, mint azon jelenség, hogy

épen oly országokban — mint a nemet birodalomban és Ausztriában — a hol a gyáripár terén a törvény legmesszebb ment a gyermekmunka nehezítésében, illetve korlátozásában, a túlságos mezei munkával szintén járó elcsenevészesedés ellen alig történt felszólalás, sőt egyes tartományokban magát az iskolai kötelezettséget szorították meg a mezőgazdasági munkáltatás céljából. A gyermekek gyárakban való dolgoztatásának első korlátozása már azon elvek alkalmazásában rejlett, melyeket a múlt században a csehek érvényesítettek a tanoncok számának meghatározása és úgy a felnőtt legények oltalma, valamint a kellő kiképzés biztosítása céljából; majd Angliában az oktatás lehetőségének, utoljára az egészségnek tekinteti vezettek a gyermekek munkaidejének megszorítására. Ezen szempontok irányadók az 1884-i ipartörvény határozmányaira is, a melyek szerint, tekintettel egyúttal a népoktatási törvényekre, 10 éven alóli gyermekeket épen nem, a 10 évet meghaladott, de a 12. évüket még el nem érteket csak az iparhatóság engedélye mellett szabad gyárakban alkalmazni; azok, a kik a 12 éves kort meghaladták, de a 14 éves kort még be nem töltötték, gyári munkában naponként csak 8 óra hosszat foglalkoztathatók; oly ifjak, kik a 14 éves életkort betöltötték, de a 16 évest még el nem érték, naponként csak 10 órai munkaidőre alkalmazhatók; a 16 éven aluli gyári munkások kiképzendőek, jó erkölcsre, rendre és munkásságra szorítandók, vallásuk ünnepnapjain az istentisztelet láto-

gátására buzdítandók, iskolába járásra szorítandók, betegség esetén ápolásban részesítendők, szüleik, illetőleg gyámjaik megbetegedésükről s egyéb fontos esetekről értesítendők, éjjeli munkára csakis kivételes esetekben és legfőleg munkaidejük felére nézve alkalmazhatók. A sajnós csak az, hogy ezen intézkedések a gyárvizsgálatokról szóló jelentések szerint összesen 8776-ra rugó fiatal munkásokra nem nagyon lelkiismeretesen nyerne alkalmazást. Sem az éjjeli munkatilalom, sem az időmaximum betartása, sem az iskoláztatás ellenőrzése nem érvényesül a törvény rendelkezéseinek megfelelő mértékben. A gyárfelügyelői jelentésekben sehol nem találjuk nyomát annak, hogy a 14, illetőleg 16 évesnél fiatalabb munkások gyakrabban váltatnának fel, mint a felnőttek, még az üvegiparnál sem, a hol pedig a munkaidő egy huzamban — igaz, hogy megfelelő szünetekkel — nem egyszer 16—18 óráig tart. Az eddigi szándékok keresztülvitele körül sem történt tehát meg minden, a mi szükséges lett volna; pedig tagadhatatlan, hogy a berlini conferentiának e tekintetben egyhangú határozatai úgy a gyermekmunkára, mint a fiatal munkásokra nézve sokkal tovább terjednek, mint ipartörvényünk, mert az éjjeli munkának kizárását, s a napi munka maximumának gyermekeknél 6, fiatal munkásoknál 10 órai, mindkét esetben másfélórás szünettel félbeszakítandó munkaidőre korlátozását állapítják meg.

E megszorításoknak teljes mértékben alkalmá-

zása nálunk ma még egyes, alig keletkezőben levő iparágaknak, különösen a szövészeti iparágaknak fejlődését, meglehet hogy megbénítaná; ezekre nézve épen azért mérni kivételeknek lehetne helye, kivált addig, a míg a rendes munkára szoktatás, a mi a fiatal munkásoknál figyelembe veendő körülmény, szélesebb körökben érezteti majd hatását. A reform, melyet az ipartörvény kezdeményezett, kétségenkívül helyes úton indult meg; ama törvény kellő előkészületet képez a netáni későbbi, tüzetes intézkedésekhez: de e részben is fokozatosaknak kell lenni az átmeneteknek, ha azt akarjuk, hogy a tervbe vett átalakulás a közfelfogásban és szokásokban is teljesen ér vényre jusson.

A mi a nőket illeti, ipartörvényünk 116. §-a azon igen helyes rendelkezést tartalmazza, hogy szülés után négy hétig, a nők szerződésileg kötelezett munkájuk teljesítése alól a szerződés megszűnése nélkül felmentvék. Súlyosabb gyári és bányamunkára különben is alig alkalmazzák nálunk a nőket. A berlini conferentiának az éjjeli gyári munkát s a munkaidő-maximumot tárgyzó határozatai 5 rájuk nézve sincsenek ugyan még foganatosítva, de nagyobb mérvű visszaélések eddigelé nálunk nem történtek s így az esetleges törvényes megállapodások e részben inkább praeventív, mint repressív jelleggel fognak bírni.

A női- s a fiatal munkásoknál e szerint a nem- és kor-követelte általános jellegű oltalomra az első lépéseket már megtették, a netán még szükséges intézkedésekre nézve pedig majdnem az egész művelt

világon egyetértő közvélemény jött létre. Mindezzel azonban még nincsenek kimerítve az esetek, a melyekben a munkaszerződés kötésénél és végrehajtásánál előforduló természeti egyenlőtlenség törvényes rendelkezésekkel ellensúlyozandó s a meglett férfi-munkásoknál is nem egy irányban kell a munkaadók kizsákmányolási törekvéseinek útját állani.

Nem a munkabér magasságának, vagy a munkaidő tartamának kérdéseit értjük; ellenkezőleg, ezekben, teljes meggyőződésünk szerint, az egyedüli helyes alap a szabad egyezkedés, melynek biztosítása módjairól szólnunk inkább a munkaadók és munkások szövetkezéseinek tárgyalása alkalmával lesz helyén; de vannak némi mellékkörülmények, különösen egyes munkanemeknél, a melyekre nézve az ipartörvény 118. és 119. §-ainak intézkedései a tapasztalat szerint nem kielégítőek.

A törvény ugyanis igen helyesen tiltja az áruk és szeszes italok hitelezését a munkások számára; megengedi azonban a lakással, tűzifával, földhaszonélvezettel, rendes ételmezéssel, orvosi segélylyel, orvossággal, valamint a gyárban készülő cikkek előállítására szükséges szerszámokkal és anyagokkal való ellátást. Ez engedélynek a munkaadók széles körökben tényleg hasznát is veszik; néhol kétségenkívül oly terjedelemben, a mely a munkásoknak tetemes hátrányára válik, kivált oly iparágaknál, a melyek, természetüknél fogva, faluhelyen, népesebb városoktól távol folytatott üzemekhez vannak kötve, mint a ma-

gánybányáknál és az üvegiparnál, a hol a vállalkozók egyedáruságot képesek érvényesíteni, mert különösen a robbanószerkeket, az olajat s gyakran a mindennapi élelmet is kicsinyben megszerezni a munkásoknak egyáltalán nincs módjukban és így a munkaadók önzésének tényleg tág tér nyílik, a nagyban bevásárolt cikkek drágítása útján, a munkások rovására való olcsó gazdagodásra.

Ez ellen segílyt tulajdonképen csak fogyasztószövetkezetek alakítása nyújthat. A nagyobb társulati bányavállalatoknál az ilyen provisoriatus haszna, valamint a munkaeszközök útján befolyó jövedelem csakugyan a társládákra és betegsegélyezési pénztárakra is hárul; de a kisebb telepeken, különösen a korcsmabérlőkkel való összejátszás számos visszaélést szült. A bajok orvoslása egyedül annak megállapításában és erélyes keresztülvitelében rejlik, hogy az állandó, nagyobb természeti szolgáltatásokon kívül, minden egyéb ellátási intézkedés csupán a munkások részéről szervezendő ellenőrzés mellett eszközölhető és hogy a közvetítésből befolyó minden jövedelem a segélyezési pénztárakat illesse. A gyárfelügyelőknek okvetlenül legfontosabb teendőik közé tartoznék az e felett való szigorú őrködés; hiszen a látszólag aprólékos súrlódások, a melyek igen gyakran e forrásra vezethetők vissza, sokkal inkább elmérgesítik a vállalkozók s a munkások közötti viszonyt, mint azok a nagyobb, de egyszerűbb, élesebb, de kevésbé bonyolult ellentétek, a melyek a bérekre nézve merülnek fel.

VIII.

A munkások szövetkezései.

Elméletileg a munkások szövetkezéseivel összefüggő kérdések a lehető legegyszerűbbek. Természetesnek látszik, hogy azokra, valamint minden következményeikre a közönséges jog szabályai tekintesenek irányadókul, s az elvek e részben világosak. A gyűlésezési és egyesülési szabadság minden törvényes célra, az állam felügyeleti jogának biztosítása mellett, szigorú tilalma minden kényszernek, a mely az egyesek szabadságát csorbítaná; az erőszakos cselekedetek büntetése, a szerződések szabadságának fentartása, a szerződésszegéseknek, történjék akár a munkaadók, akár a munkások részéről, megfenyítése; mindezek maguktól érthető követelményeknek mutatkoznak: de a történeti fejlődés, az egyoldalú és túlzott elméletek nagy mértékben bonyolították a megoldást, a mely annál fogva is nehezebb, mivel a tőke és a munkaerőt képviselő elemek számos tekintetben nincsenek egyensúlyban ott, a hol a jog általános szabályai egyenlőséget tételeznek fel, de a természetes

viszonyok folytan egyenlően nem alkalmazhatók. Míg ugyanis a munkatok szövetekezései mindig csak nagy, többnyire kevésbé értelmes elemekből álló tömegek összebeszéléseinek eredményei lehetnek, a munkaadók egymásközi megállapodásai könnyen jönnek létre, titokban tarthatók s alig ellenőrizhetők; míg a munkások részéről történt szerződészegések szembeötlők s rögtön bizonyíthatók, a foglalkozást nyújtók által gyakorolt közvetlen és közvetett nyomás, a tőkének valamely üzletből egy időre visszavonása a munkakereslet csökkentése végett, a különféle büntetések és levonások a bérfizetéseknel vajmi könnyen eszközölhetők a nélkül, hogy esetleges törvényellenesség kideríthető volna. Maga az a körülmény, hogy a munkaerő, fel nem használás esetén, értékét veszítő czikk, a tőke pedig raktározható, emennek válságos pillanatokban döntő túlsúlyt biztosít. Igazi egyformaság a feltételekben csak akkor fog előállani, ha a munkának módjában lesz tartalékot szerezni, amelyből küzdelmei közben táplálkozhatik.

Pedig épen ezen tartalék megteremtését akadályozták a törvényhozások a történeti fejlődés hosszú idején keresztül. A hajdani czéhszervezet mellett a mesterek befolyása túlnyomó, irányadó volt a segítők ügyeire nézve is; ezeknek mindennemű szövetekezés szigorúan meg volt tiltva. Utóbb e felfogás kiterjeszkedett a gyári munkásokra; s bár lehetetlennek bizonyult a proteusi alakban felmerülő, kivált a béremeléseket tárgyzó összebeszéléseket és ideiglenes egye-

süléseket egyáltalán meggátolni, a szabadelvű közvélemény is a legnagyobb ellenszenvvel viseltetett azok iránt, mert e mozgalmak gyakran erőszakoskodásokkal, az összebeszélés daczára munkába állók fenyegetésével, eszközeik szétrombolásával jártak és így akként tűntek fel, mint az egyéni szabadság megsértésének és a közrend veszélyeztetésének alkalmai. Ezenkívül nagy gyáriparral bíró államokban a munkaadók befolyása a törvényhozásban a helyes okoskodás színet kölcsönözte a közvéleményben azon érveléseknek és felfogásoknak, a melyek a munkaadók érdekeivel azonosították első sorban az állami érdekeket. Kiszámították gyakran, hogy a munkabeszüntetések minő általános gazdasági veszteséggel járnak, mennyire csökkentik a bérfizetésekre rendelkezésre álló tőkét a béralapot: feltüntették, hogy majdnem minden munkaszünetelés erejét tulajdonképen a szerződészegésből meríti; bebizonyították, hogy a tőkére valóban hasznot hajtóknak a munkaidőnek egyedül utolsó részletei mondhatók, hogy a munkásoknak a nyerevényben való részeltetése utópia, annyival is inkább, mivel a veszteségek állítólag nem háríthatók át rájuk. Az üzletek félbeszakítását, csökkentését, a bérlészállításokat, mint az egyéni szabadság követeléseit, mint a conjunctúrák kihasználására s ekkép az ipar fentartására múlhatlanokat tüntették fel; vitatták, hogy idegen munkások beszállítása a belföldiek által gyakorolni megkísérlett kényszer ellenében jogosult,

s törvényhozásilag biztosítékokat szereztek az eszmék e rendjének valószínűsítésére.

Hosszú évek teltek el, míg a tapasztalat, az események részrehajlatlan megítélése, a munkások növekvő szervezkedési képessége, egyes ellenkező jellegű kísérletek e rendszer uralmát megdőntötték. Valamennyit az elméleti vitatkozás is használt, bár aránylag inkább a munkások figyelmének felkeltése s némi részben lefedések szétosztása által, mint azáltal, hogy önállólag derítette volna ki a gazdasági igazságokat. A beralapnak a classicus nemzetgazdasági iskolában soká uralkodott elmélete helytelennek bizonyult; hiszen a termelési költségeknek maguknak egy része a hitel útján, a termelés eredményéből, illetőleg nyereséjéből fedezhető. A híres Senior-féle utolsó órai nyereség tanának alaptalanságát kimutatta Marx, a ki világosan kiszámította, hogy az esetleges nyereség és veszteség egyaránt oszlik szét a munkaidő minden pillanatára. Hogy a munkások a nyereségben valóban részesíthetők, az, hogy csak a legismeretesebb példákat említsük, kétségtelenné vált a »Rochdale pionnier«-ok és a Guise-i famíliere eseteiben, valamint kisebb szövetkezeteknél, s néhány amerikai, communisticus alapon szervezett vállalatnál, a míg kiváló despoticus hatalmat gyakorló egyén vezette az ügyeket; hogy az üzleti veszteségek rájuk hárulását ki nem kerülhetik, és ki nem kerülük a nagy tőke birtokosai által vezetett üzletekben sem, kiválglik onnan, hogy mihelyt valamely

iparág veszteséggel jár, a foglalkoztatás s a munkabérek szükségképen csökkennek, úgy, hogy a munkások előbbi illetéktelen nyeresége leszállítások által csakhamar kiegyenlíttetik, sőt rendszerint az újra felvirágzás idejében is még tetemes ideig alacsonyabb bérekkel kell beérniök, mint a minők nekik járhatnának, s így az üzleti esélyek árnyéka végre is mindig rájuk borul.

A mi különösen a szövetkezéseket illeti, az angol, amerikai s újabban a szárazföldi tapasztalat is minden kétely fölé helyezte, hogy minél inkább megengedik a munkásoknak a szövetkezést, minél inkább szoknak azok a nagyobb mérvű számításához, s próbálják ki a tőkével való küzdelem veszélyeit, annál kevesebb erőszakossággal járnak a munkabeszünetések, s annál kevésbé könnyelműen kezdeményezik. A mióta Angolországban a nagy trade unionok, a különféle iparágak munkásainak testületi egyletei, törvényes elismerést és öntudatos szervezetet nyertek, sokkal kevésbé hajlandók a munkások a munkabeszünetés kockázatát elvállalni, ha csak alapos kilátás nincs a sikerre, és megszűntek a törvény ellen való szegülésnek és erőszakoskodásnak azon jelenségei, a melyek a repressio idejében úgyszólván mindennapiak voltak.

A célok, a melyek elérésére a munkásszövetkezések hasznosaknak bizonyultak, igen számosak. A legáltalánosabbak és legrégiebbek s a római jog szerint a legalsóbb osztályok részére is megenge-

ettek a segélyezési és temetkezési egyletek, a melyek feladatának egy része a szárazföldön félig vagy egészen állami jellegű szervezetük által a biztosítás címén részesül immár ellátásban, de a melyek köréből még mindig marad elég, a mi helyesebben önkéntes társulás útján oldható meg. Másodsorban következik mint szövetkezések által rendezhető a gyermekekről, különösen az árvákról, és az özvegyekről való gondoskodás, valamint maguk a munkások további kiképzésének, tanulmányainak, nemesebb szórakozásainak ügye, társas-körök megalakítása, felolvasások rendezése, a melyekhez nem ugyan az állam, hanem a társadalom magasabb rétegei is hivatva vannak segítő kezet nyújtani. A nyugati szabad országokban politikai párt-jellegű egyletek is keletkeznek gyakran, a melyek azonban határozottan helytelenül járnak el, ha a társadalom egyes osztályaira szorítkoznak.

A legnagyobb figyelmet keltették azonban mindig a munkások azon szövetkezései, a melyek tulajdonképen védelmi célból, s a munkaadóktól kicsikarandó engedmények szempontjából alakíttatnak meg. Kiválólag ezeket tartották szem előtt a törvényhozások, midőn a munkásszövetkezéseket lehetőleg tiltották; s hazai ipartörvényünk 144., 159. és 162. §§-aiban szintén ezeket — nem tiltja ugyan egyenesen, hanem nehezíti, midőn kijelenti, hogy a magasabb bér megadására, vagy jobb munkafeltételek kicsikarására irányuló összebeszélések és egyezmények az

azon összebeszélések mellett megmaradók támogatására vagy az azokkal szakítók károsítására jogerővel nem bírnak, s az összebeszélés folytán bekövetkezett munkaszünetelés esetén, ennek tartamára a segélypénztárból való segélyezést elzárja.

Eltekintve az elvi kérdéstől, a melylyel ezen intézkedések összefüggnek, a törvény szövegezése nem kielégítő, mert hiszen az összebeszélések a munka beszüntetésére csak részben irányulnak magasabb bér vagy közvetlenül előnyösebb munkafeltételek kieszközlésére. Számos strike-nak a célja, különösen a bányászoknál, a munkaidő megrövidítése, vagy az volt, hogy a munkába álláshoz szükséges várakozás és az idővesztés, melyet különösen a mélyebb bányákba való leereszkedés és az azokból való kijövetel okoz a felváltásoknál, a munkaidőbe szintén beszámíttassék; számosznak ismét a különféle rendbüntetések, fegyelmi szabályok és a munkarendben jogosultan vagy jogosulatlanul megállapított bérlevonások rendszerének eltörlése. Részleges munkabeszünetetés irányult gyakran egyes kíméletlennek tartott, vagy kényúrinnak ismert munkaadó ellen is; s emez utóbbi mindenesetre veszélyesebb, többnyire kevésbé igazolt, mint az általános, a munkabér emelésére irányuló mozgalmak.

Egyébiránt az elvi kérdés az: mennyiben van hivatva az állam a munkások és a munkaadók tisztán egymásközi olyan viszonyaiban foglalni állást az egyik vagy másik mellett, a melyeknél az életet vagy az egészséget érintő veszély fenn nem forog. Ily be-

avatkozás általában csak akkor igazolható, ha tényleg nagy az egyenlőtlenség a két fél helyzete közt, ha a viszonyok fejlődése akár az iparnak, akár a munkásoknak a jövőjét végromlással fenyegeti, vagy ha közvetlen, erőszakos törvénysértések megelőzése múlhatatlan,

Ezen szempontokból kiindulva, valamint a történeti hagyományok alapján, az 1860-as évek közepéig mindenütt a tőkének kedvezett a törvényhozás és a kormányzat. Addig, míg az ipar meg nem gyökeresedett, vagy a míg az alkalmas munka kínálata csekély, a mi úgy az ipari fejlődésre áttérő országokban, valamint ott, a hol a szabad munka régi hagyományokkal még nem bír, mindig meg van, a gyáripar megizmosodása lehetetlen a munkaadók érdekének állami védelme nélkül; továbbá ott, a hol a munkások szövetkezésre és állandó együttműködésre nem képesek, a hol látkörük még szűkebb, semhogy a conjunctúráknak a bérekkel való kapcsolatát esetről-esetre átérthessék ott a munkabeszüntetések rendszerint szervezetlenül folynak, és tetemes kárt okoznak. a nélkül, hogy maguknak a munkásoknak is meghozhatnák a remélt sikert és hasznot; végre ott, a hol a szerződösszegések gyakran erőszakoskodások kíséretében fordulnak elő s a munkások könnyelműen hajlandók azokra, a nélkül, hogy elég felvilágosodottak volnának a következmények kellő számbavételére, ott azok előzetes megakadályozásáról, elnyomásáról kell gondoskodni, s érthető, hogy azok nem csak magán-

jogi, hanem egyszersmind büntetőjogi, illetőleg rendőri szempontból ítéltetnek meg.

Ma azonban a feltételezések, a melyekből ily intézkedések igazolhatók volnának, már változtak; nem ugyan annyira, a mennyire ezt a munkások követelményeikben állítják ott, a hol magukat erőseknek érzik. Még mindig legalább is igen kockázattottnak és az igazságérzetbe ütközőnek kell jellemeznünk azon felfogást, a mely egy rövid hetek előtt tárgyalt francia törvényjavaslaton vonul végig, és a mely szerint a munkásszövetkezések és összebeszélések teljesen szabadok, de a munkaadóknak azok ellenében esetleg foganatosított rendszabályai büntetés tárgyát képezik. Kétes értékű az a Németországban elfogadott álláspont is, a mely szerint — a mi törvényünkkel ellentétben — eltörülték a munkakönyveket, nehogy valami munkaadó a munkásnak, rá nézve hátrányos bejegyzés által, a munkakeresést megnehezíthesse; de már a mi a szerződésszegéseket illeti, elég érettnek látszik a közfelfogás arra, hogy azok csakis magánjogi szempontból kerüljenek megítélés alá, s maga ipartörvényünk is e felfogáshoz igen közel álló intézkedéseket tartalmaz 158. és 159. §§-aiban.

A törvénynek az összebeszélések és munkabeszüntetések szabadsága ellen irányuló rendelkezése alig védhető meg; először, mert eredménytelen: mihelyt a munkások a műveltség egy bizonyos fokán felül emelkednek, mindig találnak módot arra, hogy szervezett ellenállást fejtsenek ki, vagy kívánságukat

nyomatékosan érvényesítsék, s az akadályok és tilalmak a kifejlődő küzdelmet csak elkeserítik, de meg nem előzik és meg nem akadályozzák. Ugyanazon átmenet tapasztalható a munkáskérdésben, mint a mely az alkotmányos válságoknál általában bekövetkezett, a hol az alkotmányos jogok biztosítékai ma szellentűkül szolgálnak a lázadások és forradalmak ellenében. A küzdelem az által, hogy szabott és törvényesen védett alakzatok közé tereljük, enyhébbé válik; veszélyeit így elmellőzik s esetleg üdvös kimenetelét inkább biztosítjuk. Innen a nagy jelentőség, a mely a munkás-szervezeteknek tulajdonítandó; innen a munkások részvételével szervezendő kamarák és bármilyen rendszerű egyeztető bizottságok nagy fontossága, nemcsak mivel a közbenjárás időt nyújt, megfontolást, higgadt elhatározást idéz elő, bizalmat gerjeszt, esetleg valóban egyezsége juttat, hanem azért is, mivel e szervezetek a bérkérdés szabályozásánál irányadó más, első sorban jelentékeny célznak is szolgálnak: a tiszta tájékozódásnak a keresleti és kínálati viszonyokat, a valószínű conjunctúrákat, a lehető béremeléseket, vagy szükséges leszállításokat illetőleg. Mihelyt kötelezőleg kimondjuk, hogy akár a munkások, akár a munkaadók egymásközi állandó viszonyaikban változtatásokat törvényesen csak előzetes bejelentés után követelhetnek, mihelyt gondoskodunk oly közegekről, akik közt mind a két fél képviselve van és a kiknek véleményében mind a kettő erkölcsileg megnyugodhatnak, mihelyt alkalmat nyújtunk az ellenkező érdekűeknek

bha vitában egymásnak felvilágosításokat nyújtsanak, tényleg el van tompítva az ellentétek éle, s ha minden nagyobb válság nem is kerülhető épen el, legalább valószínű, hogy meggondolatlanul és indokolatlanul elő nem idézik.

Az angol tapasztalatok e tételeket napról-napra inkább igazolják. Nálunk természetesen nem várható hogy egy napról a másikra akár a munkaadók, akár a munkások mindazon előkészülettel és szervezési képességgel rendelkezzenek, a melyek Angliában a százados fejlődésnek gyümölcsei; s bizonyos az is, hogy még egyszerűbbeknek és a gyáripar érdekében szigorúbbaknak kell lenni itt az intézkedéseknek, mint ott, ahol az életbe már teljesen belenőttek. A coalitionalis szabadságtól félni azonban nincs okunk; s mindenestre üdvösebb, ha az állam átalában, mint részrehajlatlan jóakarató békebíró lép fel a felek előtt, mintha azon hit terjed el, hogy csak az egyik s pedig a gyengébb és így gyanakvó félnek mutat haragos arcot.

IX.

A munkások segélyezése és biztosítása

A változást, a mely a munkáskérdést illetőleg a közfelfogásban, kivált az utolsó húsz év óta észlelhető, leginkább a munkások segélyezésére és biztosítására történt intézkedések tüntetik fel. Az erre irányuló törekvéseknek, az e téren létesült intézményeknek még harmincz évvel ezelőtt aránylag igen csekély súlyt tulajdonítottak. A segélypénztárak ugyan már a múlt század vége óta majdnem mindenütt el voltak ismerve és különösen a bányászat körében meggyökeresedett hagyományos alapokon nyertek szabályozást és szokásjogi érvényt, de a segélyezést általában úgy a munkások körében, mint azon kívül inkább csak a jótékonyság művének tekintették, mint a társadalmi tevékenység komolyan számbaveendő feladatának. A segélyezés ügyében elfoglalt álláspontra irányadó indító okokat egyszerűen az emberszeretettől és könyörületességből merítették, a melyeknek gazdasági jelentőségét Smith Ádám óta a nemzetgazdasági írók igen alárendeltnek, sőt kétesnek

tartották. Innen a munkaadó osztály hajlandósága arra, hogy az ilyen okokból eredő költségeket bizonyos mértékig szervezze akként, hogy a különben elpazaroltnak vélt jótétemények esetleg a vállalatokon is könnyítő, gazdasági hasznot hajtssanak. A hivatalos elmélet és a hivatalos gyakorlat e szerint csak igen mellékesen foglalkozott a segélyezés kérdéssel; a socialisticus ellentábor vezéreinek szemében pedig az egész segélyezési szervezet nem volt egyéb, mint a munkáskérdésre alkalmazott altatószer, a mely azonban az ő törekvésekre nem is veszélyes, mert terjedelmére nézve és hatásaiban is jelentéktelen és ártatlan. Még magukban azon munkáskörökben is, a melyek szinte ösztönszerűleg ragaszkodtak a jótékonyági egyesületeknek még homályos ősi korból, még a rómaiak idejéből átszármazott emlékeihez és szerény tevékenységéhez, a vezetők némi gyanúval tekintették a kezdetleges szervezetükben megmaradt intézményeket, a melyek még a középkor egyházi védnöksége alatt dívott gyámolítási rendszer nyomait viselték magukon és legfőleg azért fogták pártját a segélyezési egyletek keletkezésének, mivel eszközök láttak azokban arra, hogy a céljaik előmozdítására szolgáló, különben eltiltott munkásszövetkezetek ártatlan szín alatt létesíthetők és fenttarthatók legyenek, így a közvetlenül érdekelteken kívül, a kik szavukat és indító okaikat nem igen hallathatták, mindenki más, csakis mellékcselezatokból tette figyelme tárgyává a munkások segélyezésének ügyét.

Franciaországban ugyan már 1848 óta a socialisticus tervek ellenszeréül vélték egyes államférfiak felhasználhatni azon egyleteket, melyek munka híján levő, beteg vagy elaggott munkások gyámolítására alakultak és történtek intézkedések, hogy egyes segélyezési pénztárak állami támogatásban részesüljenek, sőt arra is, hogy hosszabb időn át történő befizetés által, melyhez kis mértékben az állam is hozzájárult, kiki nyugdíjféle életjáradékot is biztosíthasson magának bizonyos számú esztendőök után; de az ily előnyben részesített egyesületeket, híven a forradalom hagyományaihoz és az egyenlőségi elméletekhez, nem ismerték el mint munkásegysületeket, hanem azok bármely polgár előtt nyitva állottak, s nem is annyira a gyármunkások, mint inkább az alsóbb polgári osztály, a kisiparosok sorsának javítására voltak szánva.

A hatvanas évek elején azonban a nyugat-európai államokban bekövetkezett gazdasági válságok, s a Lassale socialisticus agitációi iránt fokozódó érdeklődés folytán már kitűnt, hogy a jótékonsági és segélyezési egyletek annyira fejlettek, hogy jelentőségük mind a munkásokra, mind az államra tényleg sokkal tetemesebb, mint azt bárki gyanította volt, s e pillanattól kezdve az ilynemű törekvések támogatását, az ily intézmények szervezését már nem mint a merő könyörületesség művét fogták fel, hanem egyrészt mint a gazdasági előrelátás kétségtelen tanújelét, másrészt mint állami közigazgatási és nagyfontos-

ságú társadalmi feladatok megoldásának eszközét. Midőn Angliában az amerikai polgárháború következtében beállott a gyapotválság, az ezáltal okozott munkaszüneteléssel járó nyomor enyhítése a jótékonyság művét társadalmi gyámolítás rendszeres szervezésének feladatává változtatta át; s az egyedül hatályos módnak, hogy a teendővel meg lehessen küzdeni, az önszegély elvének azon érvényesítése mutatkozott, a mely leginkább a munkások között keletkező és a gyárosok részéről is támogatott segélypénztárak által volt előmozdítható. A munkások maguk viszont meggyőződtek arról, hogy szövetkezeteik, melyek érdekeiknek a munkaadókkal szemben való megóvására alakultak, ha segélypénztárakkal hozzák összeköttetésbe, sokkal következetesebben, a sikerre való sokkal nagyobb kilátással képesek működni s innen kettőzött buzgalommal fordultak ezen ügy felé. Franciaországban az önkéntes kezdeményezésre alakult s az állami támogatás mellett létrejött segély- és nyugdíj-pénztárak tőkéi, melyeknek kezelését az állam, ha azokhoz hozzájárult, maga közvetítette, még az állam pénzügyei szempontjából is tekintélyes összegre emelkedtek.

A felfogások ily módosulása azután a hatvanas évek folyamán nagy szerepet játszott mindazon mozgalmakban, melyeket a socialisticus törekvések ellen a kormányok indítottak meg, mind azokban, melyeket a socialista vezérek a maguk törekvéseinek érvényre juttatására idéztek elő. Egyik részről azon remény-

kedtek, hogy a munkások legméltányosabb kívánságainak teljesítése a legkiáltóbb nyomor eseteinek orvoslása elvonja a socialista izgatók alól a talajt, s a segélyezési pénztárak szervezését ugyanazon szempontból mozdították elő, a melyből kiindulva, a kölcsönös hitel termelési és fogyasztási egyleteket alapították: az önségély elvének megkedveltetése, a munkások nevelése ezen elvnek alkalmazására, volt a jelszó. A másik részről viszont a segélypénztárak részére kieszközölendő állami támogatásban a socialisták előlegezését látták azon általuk óhajtott rendszabályoknak, a melyek útján egyedül vélték a munkásügyet államosíthatónak és a magántőke uralmát ellensúlyozhatónak.

A kérdés fejlődésének harmadik szaka, a melyben az egyszerű segélyezésre való törekvéseket a biztosítás eszméjének megvalósítására irányulok váltották fel, és a melyben egyes, elszigetelt törvényhozási és közigazgatási intézkedések helyébe átfoglaló rendszeres törvények tervezései és megállapítása lépett, a hetvenes években kezdődött a néniét birodalomban. Az általános szavazatjog révén politikai befolyáshoz jutott munkástömegek megnyerése, s a rendkívül elterjedt és népszerű és éppen azért nagy mértékben veszélyessé vált socialista-párt ellensúlyozása a munkás-ügy terén új, hatalmas, a nemzet zömének képzeletét is megragadó alkotást tettek szükségessé, a mely birodalmi jellegénél fogva egyszersmind az egyes államok particularismu-

sának gyengítésére és a birodalomhoz való ragaszkodás és az ahhoz fűződő érdekek erősítésére szolgáljon. Ily eszközül kínálkozott a munkások állami biztosítása. A kiindulási pontot a gyáriparban sokkal fejlettebb Franciaországtól elhódított Elzasz intézményei képezték, melyeknek lényegét azonban a német alaposság és rendszeresség egészen új, eddigelé egyáltalán meg nem kísérelt javaslatokká bővítette ki. Megkülönböztették a betegség, a balesetek és a munkaképtelenség és aggság miatt való segélyezést s e három irányban külön-külön, több mint egy évtizednek szakadatlan munkássága oly törvényeket teremtett, a melyeket merészségre és részletességre eddigelé még egy téren sem multak felül s a melyeknek gyakorlati keresztülvitele és sikere a jelenkor legnagyobb jelentőségű problémái közé tartozik.

A betegség és a balesetek ellen való biztosítás, a melynek elvein — némi eltéréssel — már Ausztriában is törvény épült fel és a melynek hazánkban való létesítése a legközelebbi jövő napirendjén áll, egyszerűen hozzá fűződik az előbb létezett, önkéntes alapon keletkezett egyesületek működéséhez s voltaképen nem egyéb, mint kötelezővé, általánossá, államivá tétele azon gondoskodásnak, a melynek módozatai s czélszerűsége tekintetében a tapasztalat már éveken át nyújtott felvilágosítást. Ez az államosítás kétségenkívül ellentétben áll némileg a gazdasági szabadság azon elvével, hogy az egyén a gazdasági körülményeiről való gondoskodásnak kisebb-nagyobb szük-

ségét maga ítélje meg és hogy a takarékoság, a előrelátás tulajdonságai leginkább úgy fejleszthetők, ha az egyéni kezdeményezésnek lehetőleg széles tért tartunk fenn. Ezért általában a munkásbiztosítás minden faja Angliában és Amerikában, bár az állam részéről kedvezményekben is részesül, csupán facultative van szabályozva. Csak az európai szárazföldön s itt is különösen a német birodalomban keletkezett a kötelező állami biztosítás eszméje, kapcsolatban azon rideg katonai szervezettel, a mely az általános hadkötelezettségből kiindulva, mindenki cselekvőségének nagy részét úgy is az állami rendezés keretébe vonta és a mely a betegség, vagy balszerencse esetére való előrelátás hiányából következő gazdasági pazarlást úgy fogta fel, mint az állam erejének és érvényesülésének csökkentését. De még egy további mozzanat is hozzájárult az említett tekintetekhez: a munkaadók részeltetése a munkások biztosításában, a mely ugyan közvetve a szegényügy csökkenő költségeiben leli egyenértékét, első látszatra azonban, mint a munkások terheinek részben a munkaadókra való áthárítása és mint a munkabér némi törvényes emelése is népszerűséget szerzhettek a hatalomnak a tömegek szemében. A balesetek elleni biztosításnál azonkívül a befizetések e megosztásában munkás és munkaadó között egy különben igen nehéz, kényes kérdésnek szerencsés megoldása is rejlett. A balesetek elleni munkásbiztosításnak ugyanis, a mely a munkások vagy munkaadók által önkéntesen tör-

tént társulatoknál vagy külön magánpénztárak által, sikerét, kivált Franciaországban szerzett tapasztalatok szerint, mindig kockáztatta egy nagy akadály. A fizetni köteles biztosító-pénztár rendszerint azon kifogást emelte, hogy a baleset a munkás saját vigyázatlansága következtében történt; Így per fejlődött, melynek felperesi költségei a va-gyontalan munkásra nézve elviselhetetlenek voltak, s a melyben a munkás rendszerint ő reá hártott bizo-nyítási kötelezettségnek megfelelni képes többnyire nem volt. A bizonyítási teher kérdésének másnemű megoldása, a melyet néhol megkísérlettek, a legtöbb esetben meghíúsult, mivel ellentétben állott a jogá-szok túlnyomó többségének felfogásával és másrészt a vigyázatlanság előidézésének veszélyével is járt. A befizetések megosztása ellenben közvetlen érdeket szolgáltatott mind a munkaadónak, mind a munkás nak az elővigyázatra s így a biztosítási esélyt cseké-lyebbé tette, a kifogások emelésének és a perlekedés-nek szükségét majdnem egészen megszüntette.

A mi úgy a betegség esetére, mint a baleset ellen való biztosítás részleteit illeti, sokkal csekélyeb-bek még a tapasztalatok, semhogy a javasolt és életbelépett különböző rendszerek fölött végleges íté-letet lehetne mondani. Az világos, hogy a betegség esetére való biztosítás csakis olyan betegségekre ter-jed ki, a melyek a munkást állandóan munka-képtelenné nem teszik, mert különben a munka-képtelenség esetére való biztosítást is ide kel-

lene számítanunk, a mely pedig mindenesetre sokkal nagyobb teherrel jár, sokkal nagyobb áldozatok igényel és így egészen más szempontok alá esik, mint az egyszerű betegségi biztosítás. Húsz hét van tehát általában elfogadva, mint a leghosszabb idő, a melyen át a munkás ezen biztosítás címén életfentartásra nyerheti a munkabér bizonyos hányadát — többnyire rendes keresetének két harmadrészét. Hogy az orvosi kezelés és esetleg a temetkezés költségei ilyen esetekben szintén megfizetendők, az a betegségi biztosítás lényegéből következik: sőt biztosítva vannak ezenkívül — és igen helyesen — a nők gyermekágyával járó költségek is, és segély rövid ideig, a míg a nők még munkaképtelenek. E szükségletek fedezésére, tekintve azon egyébiránt nem egészen kétségtelen tapasztalatot, hogy egy-egy munkásra évenként átlag tizenhárom napi betegség esik, a bérek körülbelül három százaléka azon összeg, mely a biztosítási pénztárak fentartására múlhatlanul befizetendőnek látszik. Különbözik a táblázatok, a melyek erre nézve léteznek, igen tökéletlenek.

Az, hogy a kényszerű egyesületek beosztása foglalkozási ágak vagy területek szerint eszközöltessék-e, betegség-biztosításra meglehetősen közönyös, mert a vidékek általános egészségügyi jellege, a megbetegedési arányok tekintetében legalább is van olyan tényező — ha csak nagyobb eltéréseket nem okoz — mint a foglalkozások különfélesége.

A balesetek elleni biztosításnál már a foglal-

kozási ág a döntő; a biztosítási körök területi beosztása tehát, a mely az osztrák törvényben el van fogadva, igazolható csak úgy volna, ha a különböző foglalkozási ágak egyenletesen oszlnának el az ország minden részére, s még ekkor is a biztosabbakra, vagy gondosabban felszereltekre hárulna át a veszélyesebbek terhének egy része. A foglalkozási ágak szerint való beosztás itt ezen felül azért is czélszerűbb, mert a balesetek elleni biztosításnál az utó-befizetések elkerülhetnek, mivel a kimutatott átlagok itt még sokkal kevésbé megbízhatók, mint az egyszerű betegségek eseteiben; és az is fontossággal bír, hogy az egyféle ipart űzők némi kölcsönös ellenőrzésre legyenek kényszerítve és legalább erkölcsi nyomást gyakoroljanak egymásra a szükséges óvatosság kifejtésére, a mi leginkább a biztosítás tekintetében bizonyos egyetemes felelősség elvének az alkalmazása által érhető el. A biztosítások technicájának megbeszélésébe ezúttal nem bocsátkozhatunk: alkalom lesz erről hazánk különleges viszonyainak méltatásával szólni akkor, ha majd concret törvényjavaslatok megvitatására kerül a sor; a mi mindenesetre már is megállapítható, az, hogy a biztosítás eddig tárgyalt ágaiban nincsenek oly nehézségek, melyek azoknak hazánkban való érvényesítését lehetetlenné tennék.

Egészen más természetű a munkaképtelenség és aggkor esetére való általános biztosítás, a melynek eszméjét eddigelé csakis a német birodalomban való-sították meg és a mely tényleg ott is csak a jövő év-

től kezdve lép életbe. Ennél ugyanis a népesség oly tömegéről és oly hosszú időn át eszközendő befizetésekről és kifizetendő járadékokról van szó, hogy ezen úgy szervezése természetszerűleg a legnagyobb és leg-egyetemesebb kormányzati feladatok egyikéül tűnik fel. Ezenkívül tagadhatatlan, hogy a probléma olyan, a mely eddigelé túlnyomólag a szegényügy keretébe tartozott, és ha a munkaképtelenek és elaggottak ellátásának kérdését elemeire bontjuk szét, valójában a szegény-ügy terhének kire nehezedése az, a mit el kell dönteni. Eddigelé is gondoskodtak minden polgárosult népnél a végleg elszegényedettekéről, csakhogy ez a gondoskodás a községeket terhelte; a munkaképtelenségi és aggkori biztosítás államosítása e kötelezettséget az összességre ruházta át, s viszont az általános adóalapról, a melyhez a földbirtok is igen nagy mértékben hozzájárul, nagyrészt a munkaadókra és ipari munkásokra hárítja át. Elvileg is kérdéses ezen áthárítás helyessége; a gyakorlott keresztülvitel pedig mindenestre annyi fegyelmezett közeget, oly közigazgatási szabatoságot és pontosságot, oly átható szervezetet és oly ügyes kezelést követel, a mennyi ma minden valószínűség szerint a világ összes nemzetei között csakis a katonailag páratlanul fegyelmezett és rendkívül iskolázott németeknél található fel. Arra tehát, hogy a biztosításnak ez a neme másutt is kötelezőleg valósíttassék, alig van kilátás; nálunk, a míg közigazgatási rendszerünk és közegeink gyökeresen meg nem változtak, megvalósítani nem is lehet.

X.

Zárszó.

Egy pillantás a munkáskérdés körül felmerült feladatok megoldásának érintett kísérleteire meggyőző arról, hogy a mi eddigelé történt, azt nem elvi alapon, s csekély mértékben emberszeretetből, vagy egyéb magasabb indokból, hanem leginkább azért tették, hogy az államok a felmerült kívánságok ideiglenes megnyugtatója által időt nyerjenek állandóbb rendet biztosító intézmények és szervezet megalapítására, a nélkül, hogy az ennek megfelelő rendszabályok szerkesztésére és megvalósítására még bárhol is tisztában lennének. A döntéseknek ez az elhalasztása, ez a szinte lázas igyekezet, pusztán időt nyerni, habár tetemes áldozatok árán is, általában jellemző korunkra, s éppen annyira keresett eszköz a társadalmi osztályok egymásközi küzdelmeinek elodázására, mint az államok, nemzetközi összeütközéseinek halogatására. Az ok mind a két esetben azonos. A munkások összes követeléseinek teljesítése a társadalmi rend fenmaradásával éppen olyan összeférhetetlen, mint a mennyire el-

lenkezik az európai egyensúlyllyal egyes hatalmak törekvéseinek czélzata. Ha kitör a nyílt harc, tartama s végeredménye épen oly bizonytalan az egyik téren, mint a másikon; az áldozatok, a melyek folyamatán igényeltetnének, az egyik esetben is, a másikban is egyaránt széjjelrongálnák a műveltség biztosítékait, a továbbhaladás feltételeit; nem is szólva arról, hogy állandó s tehermentes békére a munkaadók és munkások közt csak oly kevésbé lehetne azután is kilátás, mint a nagyhatalmak között. Végelemzésében a tömegek viszonya a kezdeményezőkhöz és vezetőkhöz ugyanoly mértékben az erő kérdése, mint a minőben hatalmi kérdés a különböző nemzetek aránylagos jelentősége és súlya. A nemzetközi viszonyok terén is találkozunk emberszeretet-sugallta törekvésekkel nemzetközi békebíróságok megállapítására; gyakran hallunk értekezéseket arról, hogy a józanul felfogott nemzeti érdekek egymással nem ellenkezhetnek; javaslatokat olvasunk az általános lefegyverkezésre; fejtegetéseket arról, hogy a folytonos hadi készülődések terhét a világ meg nem bírja. Kisebb jelentőségű érdekösszeütközések elsimitására ezen elmékedéseket gyakorlatilag is kipróbálták már s néhol eredményre is vezettek; de nagyjában és egészében ott, a hol az ellentétek a nemzetek szellemében gyökereznek, azok ezen az úton nem bizonyultak kiegyenlíthetőknék, s a békének fentartása fegyverkezés által, habár csaknem az összeszereszkadásig növelt terhek alatt, s a hivatalos diplomatia esz-

közeinek segélyével hasonlíthatatlanul hatályosabbnak mutatkozott, mint az összes jóindulat sugalmazta emberszerető tanácsok. Ugyanez a helyzet a munkáskérdésben. Közbenjáró rendszabályok fogantatása enyhítette a nehézségeket, megszüntette a csekélyebb mérvű súrlódásokat: a szilaj indulatok rombolását, a fejlődés legfőbb érdekei ellen törő vágyakat túlnyomólag mégis csak a szilárd államhatalomnak tartalékban álló erkölcsi és anyagi ereje volt képes megfékezni. A commune elpusztítása nagyobb mértékben szolgált a polgárosodás létfeltételeinek megóvására, mint az összes törvényhozási intézkedések, melyeket azóta a munkások ügyében fogantatosítottak.

Nem az következik ebből, mintha a reactionarius tan volna a helyes, hogy egyedül az elnyomás, egyedül a rendőri kényszer, egyedül a tekintély elvének minél szigorúbban érvényesítése vezet célhoz sőt a tapasztalat igazolja, hogy bizonyos határon túl ezek nem is alkalmazhatók, mert megcsökken az alkalmazásukra szükséges erély, mihelyt ellentétbe jutnak — a mi pedig előbb utóbb bekövetkezik — maguknak a fogantatosításra hivatott személyeknek az érzelmeivel. A tanulság csak az, hogy idő előtti és túlmessze menő engedékenység is egészen céltesztett, és csak újabb követelésekre és összetűzésekre serkenti, kivált az olyanokat, a kiknek nincsen annyi önuralmuk, belátásuk és szervezkedési képességük hogy a nyújtott engedményeket ne pillanatnyi, hanem

maradandó érdekeik istápolására fordítsák. Erre a tulajdonságra tömegeket csakis hosszú küzdelmek kerservei nevelnek; s ha a vezérlő osztályok annyira lanyhák, hogy ezeket a küzdelmeket felvenni, vagy folytatni egyáltalán képtelenek, ha gyáván lemondanak álláspontjuknak amaz erélyes fen tartásáról, amely a saját érdekükkel együtt a nagy társadalmi czélok-
nak is szolgál, a készséges meghátrálás után fenmaradt hatalmukban ép oly kevésbé fognak nyugalmat és biztosságot lelteni, mint a mennyire tarthatatlan ellenszegülésük és fölényük további gyakorlása ott, a hol benső meggyőződésükkel összhangban többé nem áll, a hol az erély és elszántság állasuk védelmében csekélyebb, mint az ellenük támadásra buzdító okok összege,

A munkáskérdés megoldásának azon módjai, melyek régebben általános tanokon és politikai iránylatokon alapultak és elvileg következeteseknek látszóttak, a gyakorlati alkalmazásnál megannyian átalakultak és csorbultak. Az úgynevezett conservatív erők mindenütt elégteleneknek bizonyultak a viszonyoknak változatlanul való megőrzésére; a valaha leghatalmasabbak közülök: az egyház, a fejedelmi tekintély, az aristocraticus érzület egyaránt nemcsak engedményeket tettek, de néha elég kétértelműen mint a mozgalmat siettető tényezők is szerepeltek. Viszont a radicalis iskola, a mely valamikor fennen hirdette volt a szerinte feltétlen igazságok és jogok evangéliumát mindenütt, a hol uralomra került, belátta, hogy megfelelő köte-

lesség követelése, esetleg kikényszerítése nélkül nincs társadalmi osztály, a mely az intézés szerepében részesíthető volna. Egyedül a szabadelvű tanok követői hivatkozhatnak arra, hogy elveiket a gyakorlat igazolta. A valóban felvilágosult önérdék még mindig a legbiztosabb kalauz a társadalmi versenygések bonyodalmaiban; az egyéni kezdeményezést, az önkéntes szervezkedést, a hol tere nyílt, nagyobb csalódások nem kísérték; a tömegek iránti bizodalom eredménynyel járt mindannyiszor, valahányszor kikerülhető volt, hogy erősen szervezett kisebbség ragadja magához a néma többség képviselőjét és bitorolja súlyát.

Sajnos azonban, hogy épen ez nem egyszer bekövetkezett. Innen az, hogy számos esetben a megalakulásnak, a hanyatló erők állami, azaz: más osztályok erejével való pótlásának és segítőzésének szüksége állott elő; innen az európai szárazföldön, a hol e körülmények folyvást fenforogtak s az idegen, központosított erővel való gyámolítást nemcsak a munkások, hanem a felsőbb osztályok mindegyike irányában szakadatlanul gyakorolták, az állami, nem egyedül rendező, szabályozó, de tevékeny, adakozásban nyilvánuló közreműködés sokkal fokozottabb mérve, mint az önkormányzat és önségély elvét ősidők óta alkalmazó Angliában és Amerikában; de innen egyszersmind a történt intézkedések életrevalóságának és állandóságának tetemesen csekélyebb volta.

Hazánkban gyakorlati szempontból még csírá-

jában van a kérdés. Elnyomni nem is kívánatos; előzményeit megteremteni, mint már kezdetben említettük, okvetetlenül kell; de a megoldással a Nyugatnak elébe vágni akarni, azt feltételeinek természetes alakulásán túl siettetni: végzetes politikai ballépésnek bizonyúlna. Nemzetközi megbeszélés, értekezés beesésieket a munkásviszonyok tisztázására; de nemzetközi meg egyezés alapján kötött útirány elfogadása nem jelent egyebet, mint az előrehaladottabb államok iparának állandó túlsúlyát a gyengébbek felett. Államférfiainkban volt elég bölcsesség, hogy a külügyek terén csupán oly időben vállaltak el ilyenmű szövetséget, a minőben és a mennyiben ellenszolgáltatást nyertek: reméljük, s okunk van hinni, hogy ezen belügyekben is hasonló magatartást tanúsítva, hasonló eredményt lesznek képesek kivívni.